

O SUDBINI OBITELJI JUGOSLAVENSKIH EMIGRANATA »NARODNIH NEPRIJATELJA« U SOVJETSKOM SAVEZU

Ivan O č a k

Između dva svjetska rata u prvoj socijalističkoj zemlji SSSR-u bila je brojna jugoslavenska emigracija. Ona nije bila homogena s obzirom na njezino porijeklo. Jedan broj stare dorevolucionarne emigracije ostao je u Rusiji jer se nije mogao vratiti u zemlju zbog raznoraznih razloga pa je prihvatio sovjetsku vlast. Bivši zarobljenici u Rusiji, austro-ugarski vojnici, Južni Slaveni, i to oni koji su sudjelovali u oktobarskoj revoluciji 1917. godine, od kojih jedan broj se nisu mogli vratiti u novoobrazovanu Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca pa su ostali u SSSR-u kao emigranti. Velik broj emigranata dolazio je iz Kraljevine SHS kao članovi KPJ progonjeni od policije ili ih je KPJ slala na školovanje u Moskvu, a većina se poslije nije mogla vratiti u domovinu. Napokon, jedan broj emigranata regrutirao se iz reda bivših jugoslavenskih iseljenika (najviše Hrvata iz Amerike i Kanade), koji su uglavnom zbog ekonomskih, ali i političkih razloga odlazili u SSSR da pomognu izgradnju socijalizma u toj zemlji. Veliki broj jugoslavenskih emigranata ostao je u Sovjetskom Savezu i obrazovao porodice u raznim dijelovima SSSR-a. Sve te ljude vezala je duboka vjera i ljubav prema SSSR-u, Staljinu i Komunističkoj partiji. Međutim, znatan broj emigranata, počevši od sredine tridesetih god., našao se pod udarom staljinističkih čistki.

Treba reći da je pitanje »čistki« i Staljinovih žrtava već našao odraza u jugoslavenskoj znanstvenoj historiografiji,¹ memoarima² i publicistici.³

¹ Dubravka Škarica, Nekoliko podataka o stradanju komunista u BiH u staljinističkim čistkama. »Prilozi za istoriju radničkog pokreta BiH«, Sarajevo, 1969, br. 5; Dr. Nadežda Jovanović: Prilog biografiji Gojka Samarđića. »Istorijski zapisi«, Titograd, 1970, br. 1—2; Dušan T. Graovac, Crveni profesor Akif Šerement Zagreb; Branislav Gligorijević, Između revolucije i dogme, Voja Vojislav Vujović. »Spektar«, Zagreb, 1983; Ivan Očak: Staljiniski obračun s jugoslavenskim partijskim rukovodstvom u SSSR. »Radovi«, Zagreb, 1988, vol. 21; Isti, Gorkić, život, rad i pogibija. »Globus«, Zagreb, 1988; Petar Strčić, Prilog za biografiju Ante Ciliga. »Casopis za suvremenu povijest«, Zagreb, 1988, br. III; Ivan Očak, Dr Ante Ciliga otpadnik komunizma i staljinske čistke. »Radovi«, Zagreb, 1989, vol. 22; Antun Mavrak Građa za monografiju. Građu istražio i pripremio Stojan Miloš, Sarajevo, 1985.

² Ante Ciliga, An pays du grand mensonge Edition de la Nouvelle Revie Française, Gallimarda 1938, »Deset godina u zemlji zbnunjućih laži«, Pariz, 1938; Živojin Pavlović, Bilans sovjetskog termidora, Beograd, 1940; Karlo Stajner, 7000 dana u Sibiru, Zagreb, 1971; Julius Baranovski, Zatvorska i sibirska sjećanja (1926—57), Zagreb, 1981; Isti, Sibirski led u srcu, Zagreb, 1985, tom 1—3; Božo Kuštera, Od Ugljena od Vorkuti, Zagreb, 1984.

³ Ante Ciliga, Sam kroz Evropu u ratu. Na pragu sutrašnjici, Rim, 1978; Zovko Marko, Kamilo Horvatim izgubljen u staljinskim čistkama, »Spektar«, Zagreb, 1980; Vlado Oreški, Milan Nikolić, Sibirski pečat, Zagreb, 1983; Petar Požar, Jugoslaveni — žrtve staljinskih čistki (dokumentarna kronika), Zagreb, 1989; Stjepan Cerjan, Vilim (Wilhelm) Horvaj /jedna skica za biografiju/. »Povijest sporta«, N 64, 1985.

Zanimljivo je primjetiti kad je riječ o historiografiji, da sovjetski autori koji se bave historijom Jugoslavije do sada nisu čak niti dodirnuti tu temu iako je nakon XX. kongresa KPSS (1956) i tajnog referata N. S. Hruščova, koji je razobličio kult Staljina — točnije staljinističke čistke, prošlo dosta vremena, iako su im pod rukom mnogi arhivi a u njihovoj sredini još žive pokoji član obitelji zlostavljanih jugoslavenskih emigranata.⁴

Jedna od najcrnijih stranica staljinističkih čistki bio je odnos i zlostavljanje obitelji »narodnih neprijatelja«. Ako se je politički aktivnim emigrantima moglo naći »nešto«, neki »grieh«, kao povod za hapšenja s obzirom na njihov rad u teškim uvjetima ilegalnosti, nije jasno zbog čega je bila kriva obitelj, žene i djeca, uhapšenog oca koja nije mogla biti odgovorna za njega. Supruge vrlo često uopće nisu imale pojma o čemu se radi, što su njihovi hranitelji skrivali pred sovjetskom vlašću, a još su manje znali o vlastitoj krivici. Danas je teško sebi predočiti ta uistinu teška i krvava vremena u »najsocijalističkoj« i »najhumanijoj« državi, gdje se s jedne strane slavio kult »velikog Staljina« »genijalnog vođe«, »rođenog oca« kako su ga sve veličali. On i njegovi sljedbenici hapsili su, ubijali, stvarali mase »narodnih neprijatelja«, među koje su uvrštene i obitelji optuženih prema tada rasprostranjenoj Staljinovoj doskočici: »Kad se drva cijepaju leti iverje.« Obitelji su bile to »iverje« koje je također bilo »krivo« i prema tome osuđivano i maltretirano.

Razmišljajući danas o staljinističkim čistkama zgražamo se nad njihovom ne samo nečovječnosti i despotizmu nego i nad njihovoj besmislenosti. Čime su obitelji emigranata mogle biti opasne sovjetskoj državi, SKP(b)-u, međunarodnom radničkom i komunističkom pokretu, KPJ itd.? Staljinški naziv: »narodni neprijatelj« za uhapšene prvi je objasnio generalni sekretar CK KPSS N. S. Hruščov u svom poznatom tajnom referatu na XX kongresu KPSS-a, koji je održan 25. veljače godine 1956. u Moskvi. Hruščov je o tome izjavio: »Staljin je bio tvorac pojma 'narodni neprijatelj'. Taj je izraz automatski učinio nepotrebnim da se dokažu ideološke zablude čovjeka ili ljudi upletenih u neko sporno pitanje; taj je izraz omogućio upotrebu najokrutnijih kažnjavanja, kršeći sve norme revolucionarne zakonitosti protiv svakog koji se na bilo koji način nije slagao sa Staljinom, protiv onih koji su bili samo osumnjičeni zbog neprijateljske namjere, protiv onih koji su bili na zlu glasu.

Taj pojam 'narodni neprijatelj' onemogućio je zapravo bilo kakvu ideološku borbu ili doznavanje nečijeg mišljenja o ovom ili onom predmetu, čak i praktičnog karaktera. Uglavnom, jedini dokaz krivice kojim se služio nasuprot svim normama suvremene pravne znanosti bilo je 'priznanje' samog optuženog, a kao što su kasnije istraživanja dokazala 'priznanja' su postizana fizičkim nasiljem nad optuženima...«⁵ Taj se termin primjenjivao i prema članovima obitelji uhapšenih i osuđenih.

O tome kakav je bio odnos vlasti odnosno NKVD-a prema obiteljima »narodnih neprijatelja« imamo svjedočenje nepoznatog zatvorenika, koji se nije htio otkriti, te je o tome izjavio slijedeće:

⁴ U sovjetskoj žurnalistici o jugoslavenskim žrtvama staljinizma počeli su se pojavljivati prvi radovi: A. Latišev, G. Polagajev, Stranicy istorii Jugoslavskie komunisti žrtvy staljinskih represij. »Eho planety«, Moskva, 1989, No 50 (89), 8—15 dekabrja.

⁵ N. S. Hruščov, O kultu ličnosti i njegovim štetnim posljedicama (tajni referat XX. kongresa KPSS), »Tajni referat N. S. Hruščova«, Zagreb, 1978, 27.

»Na mene su najteži dojam ostavljale porodice — žene i djeca zatvorenika. Porodica je odgovorna za političku aktivnost svih svojih članova. Takove porodice čiji je hranilac uhapšen — najčešće su ostavljane same, prepuštene same sebi, nitko im nije smio prići, s njima razgovarati i pomoći im, kao da su kugom zaraženi. Izolovane, napuštene i prezrene, one su padale u bijedi. Najtragičnije je bilo sa porodicama uhapšenih stranih drugova. One često nisu znale ni ruski, nise mogle dobiti ni zaposlenje, ni pomoć. U početku bi živjele od prodaje stvari, radile sve i svašta, da održe decu prodavale sebe, dok kao sumnjivi elementi, skitnice ili prostitutke ne bi dospjele u logor za prisilni rad, a deca bi bila upućena na 'prevaspitanje'. To je bilo strašno sredstvo pritiska na ljude.

U tim bi se uslovima čovek koji bi pokušao da samostalno, kritički rasuđuje — nalazio u teškoj situaciji. Suprotstavljanje onome što se dešava predstavljalo se kao suprotstavljanje odbrani od neprijatelja socijalizma i domovine. Ako neko o takvoj politici iznese samo svoje neodobravanje, neće mu se suditi za to njegovo mišljenje, nigdje ono neće biti objavljeno, jednostavno će ga svrstati u kategoriju pomagača ili agenata narodnih neprijatelja. Prisiliće njegove drugove da ga se javno odreknu, da ružno govore o njemu, a njegova porodica će biti izolovana, pašće u bedu, pa će čak i ona morati da ga se odriče...«⁶

Iako je o staljinističkim čistkama već bilo riječi u literaturi, to se ne može reći o odnosu prema obiteljima »narodnih neprijatelja«. Zbog toga je zadatak ovog rada da iznese neke rezultate istraživanja tog problema.

Zanimanje za tu temu objašnjava se, dakle, ne samo nedovoljnom neistraženosti, već i postojanjem raznovrsnih arhivskih i drugih izvora dobivenih iz SSSR-a — iz oblasnih arhiva Komiteta državne sigurnosti (KGB-a) do kojih se zbog njihove nepristupačnosti došlo jedino posredstvom upornih i izravnih zahtjeva energičnih sinova i rođaka »narodnih neprijatelja«. Poseban izvor čine izjave, sjećanja tj. memoarski i epistolarni zapisi članova obitelji, do kojih se vrlo teško dolazilo s obzirom na odmaklo vrijeme. Svi ti materijali omogućavaju autoru da pokaže tek djelomično tek neke primjere stradanja i ponižavanja, mučenja nevinih obitelji jugoslavenskih emigranata nestalih u staljinističkim čistkama.

Tema o kojoj govorimo ne gubi svoju aktualnost ni danas zbog vremena u kojem živimo, kada se negiraju revolucionarne vrednote naroda, bilo da su one pozitivne ili negativne. Jer, historija se ne može izbrisati bez obzira na konjunkturane političke trenutne interese.

I

Slučaj akademika Vladimira Pičete

Najstarija jugoslavenska emigracija u Sovjetskom Savezu ima korijene još u vremenu dorevolucionarne carske Rusije. Potkraj XIX i početkom XX stoljeća dolazile su u Rusiju na školovanje, u vojne i druge škole te sveučilišta veće grupe mladića iz južnoslavenskih zemalja, često i zbog političkih razloga. Većina ih se po završetku školovanja vratila u domovinu, no pojedinci su ostali u Rusiji, zbog ženidbenih veza ili ih je pak zaustavio prvi

⁶ Arhiv CK SKJ, f. MG-2229.

svjetski rat. Neki su od njih sudjelovali u oktobarskoj socijalističkoj revoluciji i poslije nje prihvatiti sovjetsku vlast te ostali živjeti u različitim gradovima i mjestima SSSR-a. Upravo ti građani bili su kao »nepoćudni« inozemci među prvima pod udarom revnosnih čuvara staljinističke »diktature proletarijata« koja je u stvari predstavljala diktaturu partijskog rukovodstva odozgo do dolje — od CK do oblasnih i čak gradskih i rajonskih komiteta KPSS. Među takve »nepoćudne« građane spadali su također pokoljenja — sinovi i kćeri — iz miješanih brakova kao i sami inozemci — emigranti. Nije uzimano u obzir da su svi oni bili ne samo lojalni sovjetski građani već, dapače, istaknuli se svojim radom i često zauzimali visoke dužnosti u sovjetskim sredinama. Predstavnici stare emigracije bili su već u prvim godinama nakon revolucije pod otvorenim udarom »diktature proletarijata«, nisu primani (ili samo vrlo rijetko) u članstvo KPSS. Pa čak kad bi i postali članovi ni to ih nije moglo zaštititi od udara »diktature proletarijata«. O tome svjedoči dovoljno primjera.

S tog stajališta osobito je zanimljiva povijest obitelji našega Hercegovca iz Mostara Ivana Pičete.⁷ On je godine 1867. završio kijevsku Duhovnu akademiju, nakon čega se oženio godine 1888. postao je rektorom prve Vitebske, a zatim Poltavske (1890) bogoslovije. Njegov sin Vladimir (1878—1947) postao je sovjetski historičar — slavist, akademik. O tragičnoj povijesti V. Pičete i njegove obitelji doznali smo iz sjećanja njegove 85-godišnje kćeri Ksenije Vladimirovne Pičete koja živi u Moskvi. Evo što je ona napisala o svom ocu, akademiku Vladimiru Pičeti.

»Historičar, akademik Akademije nauka Bjeloruske akademije nauka V. I. Pičeta dvadesetih godina zauzimao se za formiranje literarnoga bjeloruskog jezika iako je bio 'Srboukrajinač'. Njega su u to vrijeme optuživali s jedne strane za ruski državni šovinizam, a s druge strane za sitnoburžoaski nacionalizam — trockizam i skretanje s političke linije. Godine 1929. Pičeta je skinut s dužnosti rektora Bjeloruskog univerziteta ali je ostao na dužnosti profesora. Godine 1930. iz Minska je otputovao u Lenjingrad. Prije odlaska u Lenjingrad akademik ANSSSR (od 1929) M. K. Ljubavski (bivši Pičetin učitelj) zamolio je Pičetu da akademiku AN SSSR (od 1920) S. F. Platonom preda neko pismo. Pičeta i Ljubavski bili su u rodbinskim vezama: prva Pičetina žena bila je rođena sestra Ljubavskog. Tih godina za Pičetom bilo je organizirano policijsko praćenje (Obojica, Pičeta i Ljubavski, su se pridržavali 'monarhističkih' nazora). Na povratku iz Lenjingrada u Minsk Pičeta je bio uhapšen. Otpremili su ga u Lenjingrad, gdje je približno godinu dana bio pod istragom optužen u takozvanom 'procesu akademika'. Nakon završetka istrage njega su bez suda poslali u Vjatku.⁸ Godine 1931. uhapšen je sin Pičete — Vladimir, kemičar, koji je bio zaposlen u MGU [Moskovskom državnom univerzitetu] zajedno sa sinovima Ljubavskog. Svi su bili optuženi za antisovjetsku djelanost i bili su poslani u Sibir, gdje su ih gahnjali iz jednoga koncentracionog logora u drugi. Tada je jedan od sinova Lju-

⁷ Istoriki — slavisti Moskovskogo univerziteta 1939—1979, Moskva, 1979; V. G. Karasjov, I. N. Pičeta (1844—1920) zb. »Slavjane v epohu feudalizma«. »K. stoljetju akademika V. I. Pičety«, Moskva, 1980; Ibrahim Tepić, Bosna, Hercegovina u ruskim izvorima 1856—1878, Sarajevo, 1988.

⁸ Vjatka je bilo mjesto njegova progona. U autobiografiji Pičeta je napisao »od 1931—1934. zadužen za tehničko normiranje i šef personalnog odjela zadruge za društvenu prehranu u Vjatki«, Istoriki slavisty Moskovskogo univerziteta, 1939—1979, s. 69.

bavskog bio strijeljan. Pičetin sin umro je u logoru od skorbuta. Sada je on rehabilitiran.

V. I. Pičeta živio je u Vjatki kao 'slobodnjak' pod nadzorom. Radio je u radnom logoru — kao knjigovođa, kao blagajnik u mjesnoj kooperaciji.⁹ Međutim, nisu mu branili knjige koje mu je donosila njegova druga supruga Aleksandra Petrovna koja je živjela u Moskvi.

Očuvana je legenda¹⁰ o tome da je godine 1934. došao u Moskvu prezident Republike Čehoslovačke Eduard Beneš.¹¹ Za vrijeme primanja Staljin ga je pitao što bi htio vidjeti u Moskvi, s kim bi se htio susresti. Beneš mu je odgovorio da bi se htio susreti s historičarem slavistom Pičetom, o kojem se na Zapadu širi glas da je uhapšen i da se nalazi u zatvoru. Po Staljinovom naređenju dva su agenta NKVD-a odmah avionom odletjela u Vjatkę i naredili Pičeti da se hitno spremi za put u Moskvu. Našli su ga upravo u trenutku kada je radnicima dijelio plaću. Agenti NKVD-a avionom su dovezli Pičetu u glavni grad. Tamo su ga nahranili, preobukli i instruirali kako se treba ponašati u susretu s Benešom.¹² Pičeti je bilo preporučeno da izjavi Benešu, kako je bio dosta dugo vremena na službenom znanstvenom istraživanju, kako je postao dopisnim članom AN SSSR-a, kao dokaz toga dali su mu na brzinu pripremljenu diplomu.

Nakon susreta s Benešom Pičeta je bio upućen u Voronjež, gdje je do godine 1935. predavao na Pedagoškom fakultetu ali bez građanskih prava. U odgovoru na pismo Staljinu dopušteno mu je 1935. da živi u Moskvi bez građanskih prava, ali sve do godine 1937. nije bio zaposlen. Živio je sa skromnim sredstvima svoje supruge zaposlene kao daktilografinje. Godine 1937. Pičeti su dopustili da predaje povijest na Fakultetu prehrambene industrije i na pripravnom fakultetu Moskovskoga državnoga pedagoškog instituta 'Lenjin'. Godine 1938. Pičeta se vratio u Moskovski državni univerzitet gdje je 1. rujna organizirao i katedru Južnih i Zapadnih Slavena i istovremeno je osnovao sektor slavenovedenja u AN SSSR. Na katedri je sam izabrao znanstvene kadrove, uzeo je na rad češkog profesora Zdeneka Nejedlija. Godine 1939. Pičeta je izabran za dopisnog člana, a godine 1946. akademikom AN SSSR. Bilo mu je također vraćeno zvanje akademika ANBSSR [...] Svi akademici uhapšeni tih godina do danas nisu rehabilitirani.^{12a}

⁹ O tome je u »Osnovni datumi života i rada V. I. Pičete« zapisao: »Od 1931. do 1934. bio je racionalizator i rukovodilac personalnog odjela za društvenu prehranu u Vjatki /Kirov/ (Istoriki slavisty Moskovskoga univerziteta 1939—1979, Moskva, 1969, 69).

¹⁰ Nije riječ o legendi nego o stvarnom slučaju o kojemu je autor ovog rada, tada docent katedre južnih i zapadnih Slavena MGU čuo od supruge V. I. Pičete Aleksandre Petrovne prigodom zajedničke posjete njegova groba na Novodjevičjem groblju u Moskvi.

¹¹ Ako je riječ o E. Benešu kao predsjedniku Čehoslovačke onda treba primijetiti da je on postao predsjednik Republike tek u prosincu 1935. S obzirom na to da je V. Pičeta svoju kronologiju pisao napamet, i to mnogo kasnije, mogao je pogriješiti i tako umjesto prosinca 1935. napisati 1934.

¹² O susretu sa Benešem Pičetina supruga kaže: Staljin je Benešu predstavio Pičetu slijedećim riječima: »Evo vam predstavljam akademika Pičetu«, na što je Pičeta primjetio: »Ne druže Staljinu, ja sam profesor«. Staljin je ponovio: »Akademik Pičeta«. Zašto bi inače potvrdili diplomu akademika, kako tvrdi kćerka.

^{12a} Ksenija Vladimirova Pičeta, Iz sjećanja o ocu. Na groblju Novodjevičnog manastira u Moskvi nalazi se grob V. I. Pičete i na njemu njegova mramorna bista.

V. I. Pičeta je kao sveučilišni profesor bio autorom mnogobrojnih radova i knjiga sa temom iz oblasti Ukrajine, Bjelorusije i balkanskih zemalja.

II

Dvije »čistke« Srdića

Među Jugoslavenima koji su se u Rusiji borili za sovjetsku vlast u vrijeme oktobarske socijalističke revolucije i građanskog rata (1918—1921) osobito se isticao Ličanin iz Vrhovina Danilo Srdić (u SSSR-u Danilo Fjodorovič Serdić (1896—1937). U građanskom ratu bio je komandant brigade, prošao je borbeni put kao komandant Prvoga komunističkog puka u Caricinu godine 1918., zatim kao komandant Trećeg krimskog puka u Crnom Jaru te na čelu Čangarske brigade na Krimu. Zatim je bio komandant Sedme sarmarske konjičke divizije pa komandant i komesar Konjičke divizije i komandant Dvanaeste divizije. Kao takav bio je slušatelj Više vojne akademije »Frunce« od godine 1930—1932. zajedno sa S. M. Buđonijem i drugim komandantima Crvene armije. Završio ju je kao komandant konjičkog korpusa. Od 1935. do 1937. bio je komandant Trećega konjičkog korpusa Bjeloruskog vojnog okruga. Žena mu je bila Ruskinja Kubanka Antonina Saveljevna, s kojom je imao sina Vječeslava (Slava) rođenog godine 1917. Dosegao je najviši čin među svojim zemljacima i dobio dva najviša ordena za borbene zasluge. Osim toga bio je i u političkim tijelima: član CK SKP(b) Bjelorusije i poslanik Republičkog sovjeta. Družio se s najvišim sovjetskim komandantima i rukovodiocima — S. M. Buđonijem, K. M. Vorošilovim, Tuhačevskim i mnogima drugima. Sa Staljinom je pio pobratimstvo te je uživao naklonost najviših organa KP SS i sovjetske vlasti.

Oženio se još godine 1920. kada je odlučio da se ne vrati u domovinu nego da pomogne u izgradnji i zaštiti sovjetske vlasti i prve u svijetu države radnika i seljaka.

O Srdiću bilo je riječi u sovjetskoj i jugoslavenskoj literaturi.⁴³ Međutim, ovdje će biti navedeni dokumenti i materijali koji nisu iskorišteni u literaturi. Riječ je naime o prvoj partijskoj čistki o kojoj se sačuvao originalni zapisnik sjednice divizijske komisije za čistke partijske organizacije 3. konjičke divizije od 6. II 1933. g. pod predsjedništvom: Dubininova Oktjabrskog i sekretara Višnjevskog. Sjednica je održana u Domu Crvene armije.

»Saslušali su: Srdića, Danila Fjodoroviča rođenog 1896, član SKP(b) od 18. I godine 1918., broj partijske knjižice 0411181, socijalno porijeklo radnik, socijalni položaj radnik, drugim partijskim organizacijama nije pripadao, u Radničko-seljačkoj armiji od godine 1917. U staroj armiji služio je kao redov, stariji podoficir. Imao je partijski problem: zbog nepoduzimanja mjera u borbi protiv podvala — zbog čega je dobio opomenu. Sada je komandant i komesar divizije. P[itanje]: Gdje vam je otac? O[dgovor]: Nemam s njim veze od godine. 1913. P: Zašto ste nagrađeni ordenom 'Crvene zastave'« O: Prvi orden dobio sam za likvidaciju odreda knezi Tundutova. Drugi orden za borbu na južnom frontu za zauzimanje Čangarskoga poluotoka. Osim toga, dobio sam zlatni sat od Centralnoga izvršnog komiteta SSSR-a

⁴³ I. D. Očak, Danilo Serdić — Krasnyj komandir, Moskva, 1964; M. Marić, I. D. Očak. Jugosloven Srdić — crveni general, Beograd, 1965. i dr.

i sablju za borbu na sjevernom Kavkazu. P: Vaša naobrazba opća i vojna? O: Opća seoska škola. Poslije građanskog rata radio sam na samoobrazovanju, osim toga završio sam Vojnu akademiju. P: Imate li vezu sa Srbijom? O: Ne. P: Osnovno zanimanje roditelja? O: Do godine 1910. poljoprivrednici, od godine 1910. radili na fabrici sapuna. P: Tko vam je supruga? O: Kćerka bolničara — radnika. P: Da li imate nagrada za vrijeme imperijalističkog rata? O: Dobio sam Georgijevski križ. P: Vaše partijske obaveze? O: Obavljam periodičke partijske zadatke. P: Zašto ste dobili partijsku opomenu? O: Zbog nedovoljne borbe protiv podvala, naime bio sam protiv toga da se preda sudu komandir eskadrona koji je dopustio podvale. P: Očevo gospodarstvo? O: Jedna i pol desetina zemlje, jedna krava, tri svinje. P: Uspjesi 1. petoljetke u oblasti pojačanja obrane? O: Odgovorio ispravno. P: Lenjin-ski zakon o izgradnji socijalizma u jednoj zemlji? O: Odgovorio pravilno...«

Slijedilo je istupanje članova i kandidata SKP(b) svega dvanaest osoba. Oni su davali kritičke ocjene, ali u apsolutnoj većini pohvale Srđićevu radu. Opći zaključak je bio: »Član SKP(b) druga Srđića treba smatrati provjerenim.«¹⁴

Četiri godine kasnije Srđić je podvrgnut novoj staljinističkoj čistki. Tada je bio komandant i komesar Trećega vojnoga bjeloruskog korpusa Crvene armije. Bilo je to vrijeme kada je Staljinu uspjelo da uhapsi i likvidira najviše sovjetske vojne komandante Tuhačevskog, Ubareviča i Jakira i desetine drugih najvjernijih sovjetskih komandanata. Red je došao i na Srđića.

Evo što o hapšenju Danila Srđića piše njegova supruga Antonina Save-ljevna Srđić:

»[...] Održan je partijski kongres u Minsku. Bilo je to 14. lipnja go-dine 1937. Nakon kongresa došao je Srđić kući s gostom Gorjačevom i nje-govom suprugom. Posjedili smo, večerali i nakon večere legli spavati. Pro-budio me telefon, bilo je to u 22 sata noću. Digla sam se, pitam tko je? Provjeravaju me da li je to stan komandanta korpusa Srđića, odgovaram da. Mole da Srđić odmah dođe u dom Crvene armije, kažu da je došao iz Smolenska načelnik divizije te moli komandanta da odmah dođe. Budim Srđića. Događalo se dosta često da ga hitno, pa i noću zovu, pa me to nije iznenadilo. Vidim da ni njega nije iznenadilo, jer je kao obično rekao: daj mi ključeve od vanjskih vrata i leži spavati da te ne uznemiravam. Tako smo se zauvijek rastali [...]«¹⁵

Antonina Srđić obratila se pismom Ministarstvu obrane te nastavlja:

»On je otišao, a ja sam čekala svu noć (on se nije vratio). Drugi dan sam telefonirala na sve strane i od svih dobivala odgovor da ništa ne znaju. Kada je došao Srđićev vozač Ogarodnikov pitam ga gdje je komandant. On zaplače i kaže da je uhapšen. Priča: kad smo došli do doma Crvene armije, komandant korpusa je izišao iz auta, ušao u dom i vrata se zatvoriše, a ope-rativni radnici NKVD-a pojavili su se iza ugla i opkolili dom. K meni je prišao jedan operativac i rekao: idi kući, ti mu više nisi potreban. Bio sam i sad sam izvan sebe, Srđić je bio vrlo dobar, pravi čovjek.

¹⁴ Centralnyj gosudarstvennyj arhiv Krasnoj armii (CGAKA) Ličnoje djelo No 82713. Treba reći da je čistka godine 1933. bila posljednja redovna partijska čistka. Zatim su slijedile druge — staljinske čistke koje su završavale zatvorima i strijeljanjem.

¹⁵ A. S. Srđić, *Moje uspomene*. Pisano 15. XI 1963. (Kolekcija autora).

Ja sam tada odlučila, piše Antonina da odem u NKVD. Zamolila sam Ogarodnikova da me odvede tamo, a on reče i vas će uhapsiti. Odgovorila sam mu da je to naša sovjetska vlast i da su tamo naši drugovi koje znamo, kao što je Černov. Onda sam telefonirala Narodnom komesaru [unutrašnjih poslova] Bergmanu. On je poslao auto po mene. Pitam ga gdje je moj suprug. Odgovorio je da ne zna. Kad sam mu rekla što sam čula od vozača Ogarodnikova izvadi i pokaže mi telegram na kojem je pisalo da 'zadrži komandanta 3. korpusa Srđića'. Pitam ga što znači 'zadržati', on odgovori: uhapsiti. Pitam: zašto? Odgovorio je jer je narodni neprijatelj. Kad sam to čula onesvijestila sam se. Kad sam došla k sebi ugledala sam liječnika i medicinsku sestru. Nalazila sam se u zatvoru, jer su me kako sam saznala, u 17 sati, ovamo doveli. Dali su mi papir da napišem što znam. Nisam ništa napisala jer ništa nisam znala i to sam potpisala. Bila sam osuđena na osam godina popravnoga radnog logora, kao član obitelji izdajice domovine. Odlježala sam u podrumu jednu godinu, tri mjeseca i pet dana. Pitala sam se zašto sve to mučenje i stradanje bez krivnje. Pozivali su me noći i mučili, tražili da govorim, govorim, 'ako nećeš — ubit ćemo te'. Odgovarala sam im ubite, a ja ću vikati neka živi sovjetska vlast. A oni su ponavljali da će me prisiliti da govorim i pišem o suprugu. Ja sam im odgovarala mučite kako hoćete ali ja znam da sovjetska vlast nedopušta mučenje. I ništa im nisam govorila ni pisala o svom suprugu, jer neznam lagati. Onda su me poslali u logor u Mordovsku, u Tajšek irkutskoj oblasti, gdje sam u tajgi [prašumi] 250 km od naselja provela svoj logorski rok. Bilo je vrlo teško raditi, a uz to bile su složene prilike, naročito s logorašima...¹⁶ Na kraju tog pisma A. S. Srđić moli da joj jave gdje je grob njezina supruga a isto tako i sina poginulog ili nestalog u Otadžbinskom ratu.

U posebnoj izjavi napisala je o sinu: »Moj sin Vjačeslav Danilović Srđić rođen je 7. ožujka godine 1917. u gradu Šahte u Rostovskoj oblasti. Pošto je moj suprug bio vojno lice to smo u Moskvu došli tek godine 1929.,¹⁷ stanovali smo u Ulici Serafimoviča broj 2, stan 44.

Moj sin je pohađao moskovsku školu broj 19 i završio je godine 1935. Nakon završetka srednje škole primljen je u Vojnu akademiju oklopno-tenkovskih jedinica u Lifortovu. Mojeg su supruga uhapsili 15. lipnja 1937. godine, a 15. lipnja, kad sam pošla da o njemu nešto saznam, uhapsili su i mene [...]. Poslije hapšenja supruga i mene sina su isključili iz Akademije. Nakon toga izbacili su ga iz stana i dugo je bio bez posla, nitko ga nije htio uzeti. Na kraju krajeva netko ga je primio na posao u nekoj robnoj bazi u Moskvi kao fizičkog radnika. U ožujku godine 1938. rodio mu se sin. Poslije hapšenja mene i supruga živio je kod svoje supruge na adresi Jeršov pereulok, 6, stan 2, do poziva u armiju. Godine 1941. 21. lipnja mobiliziran je u Malomoskovskom rajonskom vojnom komitetu. Poslan je na lenjingradsku frontu. Godine 1943. završio je oficirski kurs u Lenjingradu. Ratovao je na linjingradskoj fronti od 1941. do 1944. Pet puta je ranjen. Posljednje pismo od njega dobila sam godine 1943. Godine 1944. supruga mog sina dobila je obavijest koju je potpisao drug Voronjin Andrej Maksimovič p/p

¹⁶ Isto.

¹⁷ Kuća u kojoj je Srđić živio nazivala se »vladina kuća« jer su u njoj stanovali najviši rukovodioci vlade i partije.

57841 da je Vjačeslav Danilovič Srđić mlađi lajtnant — komandir pješackog voda nestao 15. veljače 1944. u Estonskoj SSR [pod Narvom] . . .«¹⁸

Trebalo bi tome dodati službeni dokument s potpisom načelnika odjela Komiteta državne sigurnosti pri Ministarskom sovjetu SSSR-a Prokopenka od 26. studenoga godine 1964.: iz kojeg se vidi da je »[...] Srđić D. F. godine 1937. bio bez dokaza kažnjen i godine 1956. posmrtno rehabilitiran.«¹⁹

Djeca oktobarca Vladimira Šprajcera

Među Jugoslavenima — sudionicima oktobarske revolucije i borcima za sovjetsku vlast — značajno mjesto zauzimao je Vladimir Šprajcer. O njemu je u literaturi već bilo riječi.²⁰

Vladimir Šprajcer rođen je godine 1891. u Sarajevu, u hrvatskoj porodici činovnika gradske uprave. Nakon sarajevske gimnazije diplomirao je pravne nauke u Beču. Godine 1915. bio je mobiliziran u austro-ugarsku vojsku i kao takav iste godine pao u rusko zarobljeništvo. Služio je od godine 1915. do 1917. u 1. srpskoj dobrovoljačkoj diviziji u Odesi. Nakon pobjede oktobarske revolucije pristupio je Crvenoj armiji i sudjelovao u građanskom ratu od godine 1918. do 1921. Bio je organizator i načelnik Štaba Specijalnoga internacionalnog odreda u ekspediciji Džangildina.²¹ Kad je u travnju godine 1919. organiziran Revolucionarni vojni sovjet aktjubske fronte, koji je bio potčinjen Turkestanskoj Sovjetskoj Socijalističkoj Republici V. Šprajcer je imenovan za načelnika Štaba aktjubske fronte. Poslije građanskog rata ostao je da živi u Aktjubinsku, tu se godine 1922. oženio sa telegrafistom Štaba fronte Jevgenijom Ignatovom. Pokušaj povratka u domovinu iste godine nije uspio te je ostao živjeti i raditi u Aktjubinu do hapšenja godine 1938. Radio je kao pravni konzultant i član rukovodstva Međunarodne organizacije za pomoć revolucionarima (MOPRA).

Sin Vladimira Šprajcera Vladimir kaže da je u toku 30 godina pokušavao da dobije uvid u isljednički dosje svoga oca. Napokon ga je uspio dobiti u Komitetu državne sigurnosti (KGB) Aktjubske oblasti, te ga je prepisao i prokomentirao.²² Naređenje za hapšenje V. Šprajcera datira 2. lipnja 1938. godine sa potpisom načelnika Uprave Narodnog komesara unutrašnjih poslova (UNKVD) Titova.

Iz zapisnika preslušanja,²³ koje je trajalo od 3. do 11. listopada godine 1938., vidi se da je Šprajcer i pod fizičkom torturom »priznao« da se bavio »špijunažom«. Iz teksta preslušanja se vidi u čemu je bilo to priznanje. Naime, on je pisao moskovskom novinaru²⁴ o ekonomsko-geografskoj rasprostranjenosti poljodjelskih sorti pšenice, osnovnim kulturama toga kraja, ali da se raž i jarova pšenica ne siju.

¹⁸ A. S. Srđić, n. dj.

¹⁹ Original ovog dokumenta nalazi se u kolekciji autora.

²⁰ Ivan Očak, Jugoslavenski Oktobarci. Likovi i sudbina. Zagreb, 1979.

²¹ I. Očak, A. Takenov, Internacionalnyj otrjad. Alma-Ata, 1974.

²² Pismo i prepisani materijal iz Arhiva KGB V. Šprajcera dobiveni su 6. XII 1990. U daljnjem će biti dokumenti označeni Arhiv KGB Aktjubske oblasti Dosje V. Šprajcera. Svi pisani dokumenti, osim pisama, vraćeni su sinu Šprajcera Vladimiru.

²³ Arhiv KGB Aktjubske oblasti. Dosje V. Šprajcera.

²⁴ Podatke je slao na zahtjev moskovskog korespondenta za kominternovski časopis »Kommunističeskij internacional« Erihu Maksimoviču Vajsu (Richteru), inače emigrantu iz Osijeka.

Zanimljivo je da je u svojim odgovorima isljedniku otvoreno rekao da se ne slaže s osudom i iseljavanjem kulaka u Sibir.²⁵ Takva se izjava, naravno, u to vrijeme smatrala antisovjetskom propagandom.

Na dopunska pitanja o »antisovjetskoj djelatnosti« dao je isljedniku podatke koje on nije shvatio jer se sve to dogodilo u vrijeme kada još u Rusiji nije bilo sovjetske vlasti.

»[...] godine 1917. sa ruskim oficirima u Voznesensku sudjelovao sam na specijalnom seminaru antirevolucionarne borbe. Od 8. veljače sam s ciljem da vodim kontrarevolucionarni rad stupio u Crvenu armiju, gdje sam i vodio kontrarevolucionarni rad...«

Obratimo se činjenicama: u veljači godine 1917. nije uopće postojala Crvena armija, ona je formirana u veljači 1918. g. iz odreda Crvene garde. U vrijeme, o kojem govori Šprajcer, bio je oficir 1. srpske dobrovoljačke divizije čija je bila zadaća da ide u pomoć srpskoj armiji koja je vodila borbu za oslobođenje Srbije. To je, naravno, znao Šprajcer, ali sve to nije znao, niti je shvatio isljednik kojemu je Šprajcer govorio. Iz toga se vidi da se Šprajcer kao uhapšenik podredio isljednikovoj želji, ili je odlučio da se ruga isljedniku neznaoci. Iz drugih pitanja se vidi da je Šprajcer uviđao nemoć mlade sovjetske vlasti zbog čega je tražio godine 1922. da ga puste da se vrati u zemlju. Međutim, iz pisma koje je dobio od oca i u kojem mu piše da će u svojoj zemlji biti uhapšen zbog sudjelovanja na strani boraca za sovjetsku vlast. Zbog toga je odustao od povratka a godine 1922. se nastanio u Aktjubinsku.

Napokon je na četvrtoj sjednici specijalne trojice 11. listopada 1938. osuđen na osnovi člana 58-1a na smrt i konfiskaciju cjelokupne imovine. (Sada su poznata imena specijalne trojice. To su: Titov,²⁶ Inočkin²⁷ i Korotkov.)

U optužnici stoji: »[...] Optužuje se zbog toga što je godine 1931. u Aktjubinsku bio zavrbovan kao špijun agent njemačke obavještajne službe njemačkim novinarom Rihterom. Po njegovu je zadatku sakupljao podatke o proizvodnji poljoprivrednih proizvoda u Aktjubinskoj oblasti koje je davao njemačkoj ambasadi posredstvom Franca Ungera. Posljednji paket s detaljnim podacima o stanju stočarstvu i ratarstva u Aktjubinskoj oblasti Šprajcer je poslao u Moskvu preko Rihtera, a za taj špijunski rad dobio je 350 rubalja. Godine 1937. povezao se s njemačkim špijunom F. Kalgertnerom kojemu je predao podatke o kolektivu njemačkih gazdinstava. Vezu je držao preko djeda Ludviga...«²⁸

Bila je to ničim dokazana konstrukcija isljednika.

Nakon hapšenja V. Šprajcera ostala je njegova obitelj — supruga i četvero djece. Najstariji sin Zvonko rođen je 1921. g. Ljubica rođena godine 1923. Zora 1925. i posljednji Vladimir godine 1927. Svi su još bili djeca.²⁹ Odmah je počela njihova kalvarija karakteristična za mnoge obitelji »narodnih neprijatelja«.

Sin Vladimir piše o sudbini Šprajcerove djece.

²⁵ Arhiv KGB Aktjubinske oblasti. Dosje V. Šprajcera.

²⁶ Isljednik Titov i sam je kasnije nestao u staljinskim čistkama.

²⁷ Inočkin je bio sekretar Oblasnog komiteta KPSS i »počasni građanin grada Aktjubinska«.

²⁸ Arhiv KGB Aktjubinske oblasti. Dosje V. Šprajcera.

²⁹ Vidi pisma V. V. Šprajcera — I. Očaku od 11. II, 30. VI, 24. XI/1972. te 6. I. 1973; 17. IV. 1974. i dr. (Kolekcija autora).

»Poslije očeva hapšenja mi smo produžili život u Aktjubinsku. Nas nisu protjerali jer Aktjubinsk je bilo mjesto progonstva, k nama su protjerivali veliki dio naroda iz Lenjingrada i drugih gradova. Mi smo pohađali škole u kojima su nas učili prvoklasni pedagozi iz lenjingradskih instituta isto prognani ovamo. Prema tome, nas nisu mogli nikamo slati.« Zatim dopunjava: »Sjećam se kako su nam u stan nakon očeva hapšenja uselili obitelj radnika NKVD. To je bila obitelj od muža i žene, njegove majke i dvoje djece od sedam i jedne godine. Doselili su se iz Udmurje, intelektualna i opća obrazovna razina nije im bila viša od andertalca, ljudi su se slabo orijentirali gdje je Moskva i što je to komunizam. Osim gazde koji je jedva čitao slovo po slovo ostali su bili nepismeni. Za očuvanje zdravlja gazda je pio po pedeset grama votke, a mladi je dobivao žlicu votke. Ne mogu ispričati kako su se ponašali u stanu. Za svakog strijeljanog dobijali su dvadeset rubalja, bocu votke i odjeću ubijenog. Kako se ne bi besplatno starao [...]« Majka, koja je bila načelnik odjela, morala je napustiti radno mjesto i prijeći na dužnost običnog radnika, što je snizilo naš standard, a osim toga morala se periodički javljati u NKVD, sigurno zbog evidentiranja, što mi nije bilo jasno. U listopadu godine 1938., nakon Šprajcerove likvidacije pozvana je žena u NKVD. Predali su joj Šprajcerovu staru ljetnu odjeću u kojoj je bio uhapšen i zatražili da im donese njegovu novu odjeću. Zašto su to razili u listopadu kad je Šprajcer već ubijen, to su samo oni znali. Brat Zvonko predao je dokumente za studij na Fakultet brodskog građevinarstva u Lenjingradu, ali mu dokumente nisu primili zbog toga što je otac 'narodni neprijatelj'. Zatim je otputovao u Alma-Atu, gdje je predao dokumente na medicinski fakultet, ali je zatajio hapšenje oca, te je bio primljen. Međutim, godine 1944. fakultet je saznao o ocu te su ga pozvali dekanu. Kad je dekan počeo govoriti o ocu loše, grđiti ga, Zvonko ga je udario, pa je zbog toga pola godine do završetka fakulteta bio isključen i poslan po kazni na front, ali ne kao medicinar nego kao vezista. Ratovao je u Čehoslovačkoj i Jugoslaviji. Poslije rata nije mu omogućeno da završi fakultet, ali je radio kao liječnik u selu bez završenog fakulteta. Na tom se poslu prehladio, dobio tuberkulozu i umro godine 1949. Sestra Ljubica završila je Učiteljski fakultet u Aktjubinsku u vrlo teškim uvjetima te je nakon studija radila kao učiteljica i direktor škole. Ali se uskoro pročulo da je kći 'narodnog neprijatelja' pa je morala napustiti grad, nastanila se u Kijevu i zaposlila u Meliorativnom institutu. Međutim, i ovdje je otpuštena zbog istih razloga te se vratila u Kišinjev gdje je radila zajedno s Vladimirom na građevinama. Umrla je 1946. iscrpljena bolešću (septička angina) i teškim životom. Zora je također završila učiteljski fakultet i radila kao učiteljica, ali je godine 1957. umrla od tuberkuloze, kao posljedice gladovanja i teškog života u mladosti. »Vladimir — najmlađi sin kaže o sebi da se nakon osnovne škole htio upisati u vojnu školu jer je u Aktjubinsku bila artiljerijska škola ali nije bio primljen. Završio je željeznički tehnikom i nakon 2 godine otišao na gradnju ratom porušenih mostova.« U sedamnaestoj godini došao sam kao građevinski radnik u Moldaviju. Zatim sam u Lenjingradu završio željeznički fakultet. Od godine 1987., nakon 46 godina građevinarskog rada otišao sam u mirovinu kao specijalist za mostove i tunele. Majka je umrla godine 1983...³⁰

³⁰ Vidi pisma Vladimira Šprajcera Ivanu Očaku od 20. IX 1990. (Kolekcija autora).

Kao što se vidi, nakon hapšenja obitelj »narodnog neprijatelja« se probijala u vrlo teškim uvjetima, gladi i siromaštvu i bolestima prepuštena sama sebi kako je znala i umjela.

O sudioniku oktobarske revolucije Arsenu Radiću

Arsen Radić rođen je u Vrhovinama godine 1898. O njemu je već pisano³¹ i iznesena je njegova kratka biografija. Nakon građanskog rata ostao je u Sovjetskoj Rusiji na profesionalnom partijskom radu što ukazuje na povjerenje koje je uživao sve do hapšenja 1937. godine.

Sada raspoložemo isljedničkim materijalima iz Arhiva Komiteta državne sigurnosti (KGB-a) Rostovske oblasti,³² u kojima vidimo zbog čega je optuživan i kako se odnosio prema optužbi.

A. Radić uhapšen je u Rostovu u noći 17—18. travnja godine 1937. i to u trenutku kad se vraćao s plenuma Oblasnoga komiteta SKP(b). U vrijeme hapšenja bio je sekretar Kirovskog rejonskog komiteta SKP(b) na koju dužnost je izabran na plenumu Gradskoga komiteta Rostova.³³ O njegovu hapšenju supruzi je saopćio njegov vozač.

U zapisniku preslušanja Radića Arsenija Stjepanovića od 24. rujna godine 1937. u Novočerkasku čitamo:

»Pitanje: Vi ste uhapšeni kao aktivni sudionik kontrarevolucionarne trockističko-zinovjevske organizacije. Ispričajte o suštini stvari zbog koje vas optužuju.

Odgovor: Nikad nisam bio učesnikom kontrarevolucionarnih organizacija i u tom broju trockističkih.

Pitanje: Odakle i kada ste došli u Rostov?

Odgovor: Stigao sam u Rostov u [...] godine 1926. nakon završenog kursa marksizma-lenjinizma u Moskvi. Do tog vremena radio sam u Staljingradu kao šef ORRAO KK SKP(b).

Pitanje: Tko je tražio da vas premjeste u Rostov?

Odgovoro: Tražio je Šabaldajev.

Pitanje: Šebaldajeva smo uhapsili kao jednog od rukovodilaca kontrarevolucionarne trockističke organizacije.

Odgovoro: o trockističkoj pripadnosti Šebaldajeva meni ništa nije poznato.

Pitanje: Poznajete li Malinjina?

Odgovor: Znam ga kao sekretara Pokrajinskoga komiteta.

Pitanje: U svojim iskazima Malinjin vas razobličava kao sudionika trockističke organizacije.

Odgovor: Malinjinov je iskaz lažan. Ponavljam da sudionikom kontrarevolucionarne trockističke organizacije nikad nisam bio.

³¹ Ivan Očak, Neodgonetnuti Arsenije Radić. »Jugoslavenski Oktobarci, Likovi i sudbine«, Zagreb, 1979, str. 99—101.

³² Arhiv KGB Rostovske oblasti. Foto-kopije dokumenata dobio je unuk S. Radića Arsen Radić, docent Historijskog fakulteta Svjerdlovskog univerziteta i ustupio autoru ovog rada.

³³ Partijski arhiv Rostovskoga oblasnog komiteta (PAROK) f. 13, op. 1. d. 186, str. 155—157.

Sve je ovo zapisano točno po mojim riječima i pročitao sam. Radić³⁴

U prosincu godine 1937. donesena je zaključna optužnica vojnog tužitelja Rostovskog NKVD-a, po djelu 13525 na osnovi člana 58-8-II Kaznenog zakona Ruske Federativne Socijalističke Republike (RSFSR): »Uprava NKVD-a Rostovske oblasti 1936. godine otkrila je i likvidirala kontrarevolucionarno-zinovjesku i štetočinsko-diverzantsku organizaciju, koja je sebi postavila zadaću da provodi individualni teror na rukovodioce SKP(b) i sovjetske vlade i da organizira diverzije na industrijskim objektima Azavsko-crnomorskoga kraja.

Istraga je utvrdila da je Radić A. S. bio povezan sa sudionicima ove organizacije Karpovom, Jerofickim, Berezinom, Frumkinom, Malinjinom, Grišinom i drugima s kojima je zajedno provodio kontrarevolucionarno-trockističko djelovanje u partijskom i sovjetskom državnom aparatu. Na osnovi rečenog A. S. Radić se optužuje da je:

1) bio sudionik trockističko-zinovjevske terorističke i diverzantsko-štetočinske organizacije koja je 1. prosinca godine 1934. ostvarila zločinačko ubistvo d[ruga] S. M. Kirova i pripremala slijedećih godina (1934—36) terorističke akte protiv rukovodilaca SKP(b) i sovjetske vlade.

2) Bio je u sastavu kontrarevolucionarne trockističko-zinovjevske terorističke organizacije ACK i kontrarevolucionarno djelovao u partijskom i državnom sovjetskom aparatu.

3) Optužnicu nije priznao, ali kao sudionik trockističke organizacije raskrinkan je izjavama Malinjina, Grišina, Berezina, Gogoberidezea, Mogiljenka.

Ovaj predmet se upućuje Vojnom kolegiju Vrhovnog suda Saveza SSR na potvrdu na osnovi zakona od 1. prosinca godine 1934.

Nač[elnik] 2 odjeljenja 4 odjela lajtnant GB Terzin
'slaže se', nač. I odjeljenja 4 odjela
lajtnant GB Marković
nač. 4 odjela stariji lajtnant G. B. Gricovjev«

Tome još treba dodati zapisnik »zatvorene sudske sjednice izvan sudske zgrade vojnog kolegija Vrhovnog suda SSSR od 13. prosinca 1937. godine u gradu Rostovu na Donu«. Predsjednik sjednice je vojni pravnik Nikitčenko I. T., članovi: divizijski vojni pravnik Ijevļev B. I. i brigadni vojni pravnik Žigur J. N. Sekretar: vojni pravnik drugog ranga Kudrjancev L. N. Sjednica je počela u 21,15 sati, a završila tj. proglašena je osuda već u 21,30 sati.

Tok sjednice bio je slijedeći:

»Predsjednik provjerava ličnost tuženog i pita je li dobio kopiju zaključne optužbe, a optuženi odgovara da je dobio. Optuženom se objašnjavaju njegova prava na sudu i upoznaju ga sa sastavom suda.

Tuženi je izjavio da on ne traži izmjenu sastava suda.

Predsjednik je objasnio optuženom suštinu optužbe i upitao osjeća li se krivim na što je optuženi odgovorio da se on ne osjeća krivim i na pitanje predsjednika odgovara da on nikada nije bio trockist i da nije pripadao nikakvoj kontrarevolucionarnoj organizaciji.

³⁴ Arhiv KGB Rostovske oblasti. Dosje A. S. Radića.

Predsjednik čita i objavljuje dijelove izjava Gogoberidzea, Berezina, Mogiljenka, Malinjina, Grišina.

Optuženi tvrdi da nikad nije pripadao kontrarevolucionarnoj organizaciji i da se radi o lažnoj izjavi.

Optuženi je dobio posljednju riječ u kojoj je molio da se stvari provjere i istovremeno izjavio da će bilo kakav zaključak suda smatrati pravilnim.

Sud se udaljio na savjetovanje.

Osuda je proglašena u 21,30 sati...«

Iako ovdje nije rečeno o kakvoj se osudi radi, zna se da je osuđen na deset godina logora bez prava dopisivanja. Paketi koje je slala obitelj vraćali su se natrag.

Supruga i kćer proživljavale su sve ono što su u to vrijeme proživljavale ostale obitelji »narodnog neprijatelja« (izbacivanje iz stana, onemogućavanje školovanja kćeri). Supruga je osam godina provela u zatvoru — logoru, a oduzeti su im svi osobni dokumenti.

U kolovozu godine 1957, nakon mnogobrojnih molbi, dobiven je dokument o posmrtnoj rehabilitaciji A. S. Radića.

Sličnu tešku sudbinu doživjele su i mnoge druge obitelji jugoslavenskih Oktobaraca. Supruga Gustava Barabaša visokog sovjetskog funkcionara osuđena je na osam godina logora, a s njom je bio u logoru i njezin sin Sigismund.

Supruga Oktobarca i komandanta jugoslavenskih jedinica u Sovjetskoj Mađarskoj Republici Ivana Matuzovića, da bi spasila sebe i sina, razvela se od supruga. Nisu bolju sudbinu doživjele ni druge obitelji »narodnih neprijatelja«. Sin bivšeg Oktobarca i prvoga organizacionog sekretara CK KPJ komandanta brigade u španjolskom građanskom ratu Vladimira Čopića živi u Pragu i do danas nosi majčino prezime Zoran Fiala.³⁵ Sudionik oktobarske socijalističke revolucije Tadija Odić iz Travnika ostao je u SSSR-u poslije građanskog rata u kojem je sudjelovao. Ostao je živjeti i raditi u Taškentu. Kada je godine 1937. uhapšen, njegova supruga Vera se objesila jer su joj oduzeli njezine dvoje djece. Kada je Odić godine 1957. oslobođen, tražio je svoju djecu, ali ih nije mogao naći.³⁶

III

Do svoje 34. godine nije znala tko su joj roditelji

Među najbrojnije jugoslavenske emigrante u SSSR-u spadali su partijski emigranti. U njihovim redovima bilo je od običnih članova KPJ pa sve do članova CK i političkih odnosno generalnih sekretara CK KPJ.

³⁵ Ivan Očak, Vojnik revolucije. Život i rad Vladimira Čopića, Zagreb, 1980, 364—365.

³⁶ Arhiv Bosanske Krajine, Banja Luka. Materijal Tadije Odića. Pismo Milana Vukmanovića.

Neobična je životna povijest kćerke partijskog rukovodioca strijeljanog Vojislava Vujovića,³⁷ jednoga od trojice braće nestalih u staljinističkim čistkama te njegove supruge poljske komunistice Regine Budžinske.³⁸

Kćerka Vojislava Vujovića danas nosi ime Janjina Davidovna Manjko. Rođena je 8. V. god. 1933. i tada je dobila ime Janjina Vojislavovna Vujović.

Svoju ispovijed³⁹ Janjina je počela s primjedbom da je sve što se ispričati o sebi doznala tek pošto je navršila 34 godine.

»U siječnju 1935. g. roditelji su mi istog dana uhapšeni. U to vrijeme živjeli smo u Moskvi u kooperativnom stanu u Taganki broj 24. Za vrijeme hapšenja na majčinim rukama bilo je dijete od godinu i sedam mjeseci. To sam bila ja. Majka je zamolila jednog čekista koji ih je hapsio da ostane u stanu do jutra dok ne dođe dadilja kojoj će predati dijete. Čekist se složio s majčinim prijedlogom pa kad je ujutro stigla dadilja mamu su odveli.

Majka se u zatvoru dogovorila s isljednikom da on zamoli njezinu blisku prijateljicu Manjko da me uzme za vrijeme dok će ona biti u zatvoru i da se preseli sa mnom u stan mojih roditelja. Jelisaveta Semjonovna Manjko bila je mamina prijateljica još od godine 1921. Ona je u to vrijeme radila u Riškom sovjetskom poslanstvu, a mama je tada bila udata za poljskog revolucionara Stanislava Budžinskog te je bila zamijenjena sa suprugom za poljske zarobljenike i pola godine živjela u poslanstvu u Rigi. Od tog vremena su se družile. Manjko J. S. imala je velik krug prijatelja, ali nije bila član KP niti je bila u bilo kakvoj vezi s komunističkim pokretom. Pozvali su je isljedniku. On joj je sve objasnio: ako se slaže da privremeno primi dijete, on će sve ostalo učiniti. Bila je inače bez djece i bez iskustva u odgoju male djece. Nije odmah odgovorila nego se posavjetovala s prijateljima i obitelji Budžinski. Svi su je nagovarali da uzme djevojčicu i obećali da će joj pomagati. Na kraju je Manjko prihvatila, a isljednik je uredio pitanje stana i imena djeteta. Preselili su se u manji stan i sudski potvrdili starateljstvo djetetu. Tako sam počela živjeti u novoj obitelji. Kad su majku osudili na pet godina zatvora u ožujku godine 1935. tada donijeli su i mene na posljednji susret s roditeljima. Tom susretu prisustvovala je i odrasla kćer

³⁷ Vojislav (Voja) Vujović (1897—1935) iz Požarevca. Od godine 1919. do 1921. radi ilegalno u Francuskoj i Njemačkoj. Godine 1919. sudjelovao je na Osnivačkom kongresu Komunističke omladinske internacionale (KOI). Od 1921—1926. bio je član i sekretar Izvršnog komiteta KOI, a zatim član Izvršnog komiteta Komunističke internacionale (IKKI). Iz partije je isključen 1927. zbog pripadnosti trockističko-zinovjevskoj opoziciji, a 1928. protjeran u Sibir. Ponovno je primljen u partiju 1930. Bio je referent u Balkanskom zemaljskom sekretarijatu IKKI, predavač je u KUNMZ, stariji naučni radnik u Međunarodnom agrarnom institutu do ponovnog hapšenja godine 1935. (Komunistička internacionala. Stenogram i dokumenti kongresa. Izd. Gornji Milanovac, knj. I 1983, 1381; B. Gligorijević, n. dj.)

³⁸ Budžinskaja Regina Lvovna (1897—1935). Kao gimnazijalka postala je član socijaldemokratske partije Poljske i Litve. U Beču je studirala na Historijskom fakultetu. Do godine 1920. aktivno sudjeluje u omladinskom pokretu Poljske. Od godine 1922—1927. predavala je u KUNMZ u Moskvi. Vratila se u Poljsku gdje je bila član sekretarijata CK KP Poljske. Nakon povratka u Moskvu pristupila je zinovjevskoj opoziciji. Zbog toga je isključena iz SKP(b) i zajedno s drugim suprugom V. Vujovićem udaljena iz Moskve u Arhangels, a zatim u Harkov. Vraćena je u partiju 1930. U Moskvi je ponovno predavala u KUNMZ do hapšenja u siječnju godine 1935. (Biografija. Rukopis. Kolekcija autora)

³⁹ Ispovijesti Janjine Vujović zapisao na magnetofonsku traku u Moskvi 7. srpnja 1991. Ivan Očak. Njezina izjava daje se skraćeno.

K. S. Smilge, čiji su roditelji bili isto u zatvoru. Tom je prilikom ona čula kad su roditelji rekli da na susret s majkom je donesena i mala beba Regine Budžinske. To sam doznala tek sada prije dvije godine. Napokon je došlo vrijeme za školu. Nisu me htjeli dati u školu pod imenom »narodnog neprijatelja« Vujovića, nego su tražili usvajanje. Oni su me matrali svojom kćerkom. Za vrijeme rata bili smo zajedno u evakuaciji. Kada smo se vratili u Moskvu izgubili smo stan te smo živjeli kod znanaca. Dali su nam uskoro sobu. Kada sam poslije rata završila deseti razred umrla je moja pomajka Jelisaveta Semjonovna. Kada sam završila fakultet umro je i moj očim. Živjeli smo cijeli život u velikom strahu da se ne dozna istina. Bojali smo se da će u slučaju da saznaju istinu o meni postupiti isto kao i s djecom poznatih funkcionara — poslati me u logor. Inače, doći u dječji dom bila je privilegija. Dakle, sasvim sam ostala bez roditelja. U to sam vrijeme završila kemijsko-tehnološki fakultet. Nakon toga sam se udala i zaposlila. Rodbina i prijatelji roditelja — svi koji su nešto znali o sudbini mojih roditelja šutjeli su. Ja nisam imala pojma čija sam. Međutim, jednoga dana vraćam se kući, otvaram vrata i vidim čeka me dvoje nepoznatih ljudi. Muž kaže: tebe čekaju ovi inozemni gosti. Oni mi se predstavljaju: Dejan Kosanović i Žana. Gledaju me vrlo pažljivo, smiješe mi se te počinju pričati da sam kćerka jugoslavenskog revolucionara Vujovića i poljske revolucionarke Budžinske. Zatim su mi ispričali i narisali obiteljsko stablo Vujovića, na kojima su bili oženjeni Gregor i Radomir Vujović. Od Vujovićeve supruge Arvalje ide cijelo stablo Arvalje, na kome je bio oženjen Vojislav Vujović, a Dejan Kosanović je sin Elen, jedne od sestara koja je bila supruga Radomira Vujovića. Rita Arvalje bila je udata za Matejku, mađarskog revolucionara. Egit supruga Gojka Samardića⁴⁰ i Julija, neznam točno — čini se žena rukovodioca odjela prevodilaca u Kominterni. Slušala sam Dejana s čudnim osjećajem da se radi o zabuni. Nisam ništa vjerovala. Pokazala sam im svoje dokumente iz kojih se nije vidjelo da sam rođena Vujović. Onda je on pitao imam li kakovu fotografiju roditelja. Donijela sam. Moja pomajka kad me uzela sačuvala je jednu fotografiju na kojoj sam ja malena na rukama prave majke i to na kojoj je potpis. Zanimljivo je da je takva ista fotografija bila u Jugoslaviji. Ali ja za sve to nisam bila spremna. Naprotiv, obećala sam Dejanu da ću im pomoći preko Crvenoga križa da pronađu tu djevojčicu sa slike. Nisam vjerovala da sam to ja. Oni su tvrdili da moja fizionomija slična Vujovićima. Otišli su, a ja čak nisam zapisala njihovu adresu, uvjereni da su oni na pogrešnom putu. Meni su godine 1968. bile 34 godie i bila sam uvjereni da su moji roditelji bili Manjko i nitko drugi. Ujutro sam poslije odlaska Jugoslavena telefonirala svojoj sestrični po navodnim roditeljima. Ona je bila iznenađena. Rekla sam joj da su došli Jugoslaveni koji tvrde da sam ja kćerka Vujovića. Je li to istina? Iznenađena ona je odgovorila, da je to istina. To je za mene bilo otkriće kojemu sam povjerovala. Sada sam ja počela tražiti po svim hotelima nepoznate Jugoslavene i našla ih. Sreli smo se. Oni su istog dana navečer otputovali. Preko njih sam napisala pismo svojoj teti u Jugoslaviju — živoj sestri svog oca Živki. Evo, to je za mene bilo drugo rođenje. Kasnije se sve objasnilo. Moju adresu dobili su u Lenjingradu od kćerke Radomira Vujovića. Ona je znala istinu o meni. Što se tiče Radomirove kćerke, otkrio ju je beogradski Historijski institut. Oni su pisali u Beograd, direktoru Instituta Milki Minić, da je kćerku Vojina Vujo-

⁴⁰ Gojko Samardić nestao u staljinskim čistkama. Posmrtno rehabilitiran.

vića uzela obitelj Manjko, ali da daljnjih podataka nemaju. Radmilu su našli ranije. Nju je našao Ročko Čolaković koji se dobro poznao sa svim Vujovićima i znao je ponešto jer je tragao za sudbinom Vujovićeve djece. S Radomirom Vujovićem je Ročko Čolaković bio u zatvoru i dao mu je riječ da će naći njegovu kćerku. Pronašao je Radmilu koja je imala petnaest godina kada su njezini roditelji bili uhapšeni. Ona je počela tražiti rođake u Jugoslaviji preko Crvenog križa, našla ih i bila pozvana u Jugoslaviju. Negdje godine 1966. kad se vratila u Moskvu počela je tražiti mene. Preko informacija iz Moskve dobila je podatak o obitelji Manjko. U moskovskom birou za informacije našla se susretljiva činovnica te je napisala da u Moskvi živi obitelj Manjko. Tu adresu Radmila je dala svom jugoslavenskom bratiću Dejanu koji je došao u stan Manjkovih. Tako se otkrilo da sam kćerka Vojislava Vujovića. U to vrijeme stigao je u Moskvu po liniji SEV-a iz Mađarske moj bratić Vladimir Vujović. Upoznala sam se i s njime. Na taj sam način našla svoju novu porodicu. Upoznala sam se s mnogim bivšim prijateljima moga oca, s Vladimirom Mihajlovićem Turok Popovom, sovjetskim historičarem te Liebnechtovim sinom, zatim s prijateljicom moje majke Budžinskom. Ona mi je ispričala mnogo detalja o roditeljima.

Čim sam doznala tko sam, napisala sam zahtjev za rehabilitaciju moje majke (koja nije bila rehabilitirana do godine 1968. Vojislav je bio rehabilitiran godine 1959. po spisku CK KPJ. O tome sam obaviještena.)

Zatim sam se godine 1988. ponovno obratila Vrhovnom sudu. Tu sam dobila detaljnije podatke o prvom hapšenju mog oca, 1927. godine, po članu 58^d za opoziciju.

O ocu Vojislavu Vujoviću Janjina je dobila dokument⁴¹ iz Vojnog kolegija Vrhovnog suda SSSR-a 7. kolovoza godine 1988. u kojem je rečeno:

»Na Vaše pismo odgovaramo da je Vojislav Dimitrijević Vujović na osnovi rješenja posebne komisije na kolegiju OGPU od 31. XII. 1937. na osnovi st. 5810 Kaznenog kodeksa RSFSR bio deportiran na tri godmine u udaljene rajone zemlje. Ovo rješenje bilo je poništeno od Vrhovnog suda RSFSR 7. srpnja godine 1988. zbog odsustva sadržaja prijestupa.

Iz dostupnih nam dokumenata vidi se da je u ožujku godine 1935. Vujović V. D. bio osuđen na pet godina koncentracionog logora posebne namjene. Za vrijeme održavanja kazne Vujović je ponovno osuđen od Vojnog kolegija 2. listopada godine 1936. na strijeljanje. V. D. Vujović je 9. lipnja 1959. posmrtno rehabilitiran.⁴²

Janjina je u KGB-u dobila kopiju dokumenta o suđenju majci. Ponovni proces je bio 3. studenoga godine 1936. kao sudionici antisovjetske trockističko-zinovjevske organizacije. U dokumentu stoji da se krivom ne osjeća. Tom je prilikom osuđena na deset godina. Zatim je u logoru ponovno »skuhana« optužnica u kojoj stoji da je u zatvoru vodila kontrarevolucionarnu trockističku propagandu, da je prije hapšenja imala vezu sa ženom Zinovjeva, te da je sakupljala potpise u korist 83 optužena itd. Strijeljana je godinu dana nakon ubistva Voje Vujovića — točnije 9. studenog 1937. odlukom trojke NKVD-a — uprave Lenjingradske oblasti.

⁴¹ Arhiv sudskog kolegija Vrhovnog suda SSSR-a br. 4N-7419, 21260.

⁴² Kontrolna revizijska komisija moskovske gradske organizacije KPSS, No KPK-26. Originalni dokumenti nalaze se kod Janjine Vujović u Moskvi.

Posmrtno je rehabilitirana u lipnju godine 1960.

Paradoks je u tome da je danas na osnovi istih dokumenata možda od istih ili nekih drugih ljudi oslobođena. Ali ovaj puta mrtva.

Janjina kaže da je neke nove detalje o očevoj smrti doznala nedavno. Naime, sovjetski novinar Aleksandar Milčakov koji traži i raskapa grobove Staljinovih žrtava našao je u arhivi NKVD-a njihove spiskove i mjesto njihovih grobova.⁴³

Istina o obitelji Gorkić

Među partijskom emigracijom u SSSR-u najsnažnije je odjeknulo hapšenje, ljeti godine 1937. u Moskvi generalnog sekretara CK KPJ Josipa Čižinskog, poznatijeg pod imenom Milan Gorkić⁴⁴ On je emigrirao iz Jugoslavije godine 1924. Radio je u Kominterni. Bio je neko vrijeme organizacioni sekretar Komunističke omladinske internacionale, a od godine 1934. generalni sekretar CK KPJ. Uhapšen je po dolasku u Moskvu potkraj kolovoza 1937. g., a došao je na poziv. Osuđen je 1. studenog 1937. kao »narodni neprijatelj« od Vojnog kolegija Vrhovnog suda SSSR-a.

Prema tvrdnji Gorkičeve supruge Betti Nikolajevne Glan, na osnovi dobivenih podataka godine 1955. od vojnog javnog tužioca, Gorkića su optužili za sudjelovanje u nekoj antipartijskoj organizaciji u Kominterni, kojom je navodno rukovodio O. Pjaticki bivši sekretar Izvršnoga komiteta Kominterne — jedan od najstarijih boljševika — ilegalaca. Ali, kao što se sada zna, i Pjaticki i Gorkić, koji na sjednici Vojnog kolegija Vrhovnog suda nisu priznali optužnicu, sada su partijski potpuno rehabilitirani od Kontrolne partijske komisije.⁴⁵ O Gorkiću kaže da je u zatvoru bio politički aktivan, držao je predavanja o građanskom ratu u Španjolskoj i tako dizao moral zatvorenicima.

Nešto ranije (21. lipnja 1937) uhapšena je u Moskvi Gorkičeva supruga moskovskog parka kulture i odmora.⁴⁶ O hapšenju kasnije je pisala: »[...] Betti Nikolajevna Glan rođena 1905. a na dužnosti direktora Centralnoga Za vrijeme hapšenja i premetačine [...] ništa mi nisu uzeli, osim nekoliko stranih knjiga [...], bila sam podvrgnuta represiji bez preslušavanja i bez sankcije moskovskoga gradskog javnog tužioca. Nikad me nisu optuživali za špijunažu i nisu me ispitivali o M. Gorkiću (o njegovoj sudbini saznala sam tek godine 1946). Mjesec dana nakon hapšenja počeli su me ispitivati o nekoj meni nepoznatoj antipartijskoj moskovskoj organizaciji, u kojoj su navodno sudjelovali svi šefovi odjela Moskovskoga gradskog izvršnog komiteta i svi zamjenici predsjednika Moskovskog sovjeta. Kao što se zna, ja ništa nisam

⁴³ O nekim rezultatima rada A. Milčakova bilo je riječi u beogradskom listu »Novosti« od 28—30. V 1990. Inače rezultate svojih istraživanja A. Milčakov je objavljivao u moskovskom listu »Večernjaja Moskva«, 12. IX 1990. i dr. On je između ostalog našao u spisku ime V. Vujovića i podatak da je ubijen 3. listopada 1936. godine te sahranjen u grobnici br. 1 koja se nalazi u jarku Donskog manastira u Moskvi. Istovremeno je pronašao podatak da je V. Vujović stanovao na Taganki br. 24, te da je prije hapšenja bio neko vrijeme šef laboratorija nekog Instituta u Taškentu. Janjina smatra da je ove podatke ona također pročitala u dosjeu V. Vujovića u KGB-u, iz čega izvodi zaključak da su Milčakovi podaci točni.

⁴⁴ O njemu vidi: Ivan Očak, Gorkić — život, rad i pogibija, Zagreb, 1988. i dr.

⁴⁵ Izjava B. N. Glan od 13. II 1989. (Kolekcija autora).

⁴⁶ B. Glan, Prazdnik vsegda s nami. Sojuz teatralnyh dejatel'nej. Moskva, 1988.

priznala. Na posebnoj sjednici početkom godine 1940. osuđena sam na pet godina logora. Godine 1946, poslije rata bila sam oslobođena, radila sam u Ivanovu u oblasti kulture i umjetnosti, ali sam godine 1948. kao i većina drugih ranije uhapšeni poslana u Krasnodarski kraj kao 'slobodnjak'. Rehabilitirana sam 1954. godine a u partiju sam vraćena godine 1955. [...] ⁴⁷

Evo što kaže o hapšenju svoje majke kćer M. Gorkića Jelena Glan, ⁴⁸ kojoj je tada bilo devet godina:

»Ljeti godine 1937. živjela sam s prijateljicom u vikendici njezinih roditelja izvan Moskve. Krajem lipnja po mene je došla naša kućna pomoćnica, koja je nešto dugo šaptala sa roditeljima moje prijateljice. Na putu kući ona mi reče da je mama hitno otputovala, a tata je, kao uvijek, bio na putu (njegovo sam odsustvo nazivala službenim putem) i posljednji sam ga put vidjela godine 1936. Jako sam se iznenadilo kad sam doma od triju soba dvije našla zapečaćene, ostala je dakle otvorena jedino moja soba od 10 m² i kuhinja.

Uskoro su došli neki nepoznati ljudi i predložili mi da uzmem svoje odjevne predmete i pođem s njima. Kad smo došli na mjesto sreća sam tu djecu različitih nacionalnosti, ali bez roditelja. Bila je to stanica za prijem djece odakle su upućivana u različite gradove — u dječje domove. Tu sam ostala tri dana, a odnos prema nama nije bio loš. Zatim je po mene došla baka (mamina majka) sa svojim starijim sinom, tj. mojim ujakom. Nakon toga je baka hitno organizirala tutorstvo i uzela me k sebi, odnosno u ujakov stan gdje je ona živjela u njegovoj obitelji zajedno s mojim djedom. U međuvremenu naš roditeljski stan i moju sobu uzeo je sebi, dakako nezakonito neki radnik NKVD-a.

Prema tome, od jeseni godine 1937. pa do proljeća 1940. svi smo zajedno živjeli u ujakovu stanu, što nije bilo bezopasno. Ja sam rasla, a svu brigu o mojem odgoju snosila je moja draga, voljena baka, kojoj sam zahvalna za sve dobro što je u meni i koja mi je zamijenila majku.

Godine 1940. baka je uspjela putem suda da vrati moju sobu, pa smo u njoj živjeli nas troje: baka, djed i ja. Jedino za vrijeme rata od 1941. do 1944. godine, bili smo evakuirani u Svjerdlovsk.

Završila sam školu u Moskvi, upisala se na Medicinski fakultet i normalno ga završila. Nakon diplomiranja tri godine sam odradila u Brjansku, tj. izvan mjesta stanovanja, što se smatralo obaveznim nakon završetka fakulteta unatoč tome što je u Moskvi ostala moja 73-godišnja baka; djed je umro godine 1947.

Spomenutih godina živjeli smo vrlo skromno, uz neveliku djedovu plaću. Osim toga, radila je baka (kako je mogla), a i ja sam dobivala kao stu-

⁴⁷ B. N. Glan. Bilješka. Rukopis. (Kolekcija autora) Jelena kaže o mater i da je ona živjela i radila od godine 1946. do 1948. u gradu Ivanovu, 600 km od Moskve, jer u velikim gradovima nije smjela živjeti. U to vrijeme Jelena je stanovala s njome i tamo studirala. Betti je ponovno uhapšena 1948. i poslana u Krasnojarski kraj. U tom gradu je bila »slobodna«, ali se je morala regularno javljati miliciji. Godine 1952. sastajala se s majkom u zatvoru u Saratovu, a posjećivala ju je i u logoru u Krasnojarsku. (Izjava prigodom susreta u Moskvi 7. VII 1991.)

⁴⁸ M. Gorkić je imao dvije kćerke — Zora, nezakonita kći iz kratkog braka s Nadeždom Nevskom. Jelena je bila kći iz braka s Betti Nikolajevnom Glan. N. Nevska je godine 1938. bila uhapšena zajedno s Zorom. (O tome piše Oto Kobler u pismu I. Očaku 15. VII 1968.)

dentica malu stipendiju. A kad sam postala liječnica radila sam prekovremeno kako bih više zaradila, kako bih pomogla baki jer smo tri godine živjeli u različitim gradovima pa smo se starali da pomožemo jedni drugima. Nakon djedove smrti baka je živjela od mizerne penzije pa joj je morao pomagati sin.

U najteže vrijeme od godine 1938. do 1940. djed je često slao mami pakete u logor. Primali su ih dok je logor bio samo 100 km od Moskve. On je odlazio u posjet kćeri onako bolestan da bi se u večer vraćao kući.

Baka je posljednjih šest godina živjela sa mnom, živjela je u mojoj obitelji (umrla je godine 1973. u 95. godini života) [...] 6. svibnja godine 1989. umrla je mlađa sestra moje majke. Ona je mnogo duševne snage posvetila mojem odgoju i pomagala mi u svakom pogledu do kraja svojega života [...]«

Na kraju Jelena kaže:

Dokument o rehabilitaciji moje majke postoji, ali ona ne dopušta da čak ni da se učini kopija, jer ne voli da se spominje njezino zatvaranje.

Na kraju svog opširnog pisma Jelena dodaje: »...jako bih željela posjetiti domovinu mojega oca zajedno sa suprugom...«⁴⁹

Ali borba za istinu o ocu se produžava. O tome svjedoči i Jelenino pismo Vojnom kolegiju Vrhovnog suda SSSR-a 2. ožujka 1989. na koji je dobila slijedeći odgovor:

»Na Vaše pismo odgovaramo da je Gorkić Milan Milanović, rođen godine 1904. bio strijeljan rješenjem Vojnog kolegija Vrhovnog suda SSSR-a 1. studenoga godine 1937. pod optužbom za aktivnu kontrarevolucionarnu djelatnost.

Dodatnim provjeravanjem godine 1956. ustanovljeno je da optužba nije bila osnovana. Gorkić M. M. na sudskoj sjednici odbacio je izjavu koju je navodno dao na prethodnom isljeđivanju, a koju su falsificirali isljednici.

Rješenjem Vojnog kolegija od 31. ožujka godine 1956. osuda Gorkić M. M. odbačena je i predmet je prekinut. On je posmrtno rehabilitiran.

Vojni kolegij ne raspolaže podacima gdje je izvršena presuda strijeljanjem Gorkića M. M., kao i gdje je grob osuđenih. Tih podataka nema.

Moguće je da podaci koji vas zanimaju postoje u predmetu Gorkić M. M. koji su u svibnju godine 1956. bili upućeni u KGB SSSR-a kamo se možete obratiti.

Shvaćamo dubinu tragedije koja je zadesila vas i vaše bliske u vezi s neosnovanom osudom Gorkića M. M. te vas molim da primite iskreno saučeeće.

Načelnik Sekretarijata vojnog
kolegija Vrhovnog suda SSSR-a
A. Nikonov«⁵⁰

Ispovijed sina Aleksandra Koblera

Aleksandar Kobler Slovenac rođen je u Ljubuškom godine 1889, od oca građevinarskog inženjera i majke novinarkе. Nakon osnovne škole učio je

⁴⁹ U CK SPJ bio je pokušaj da se organizira poziv u goste Jelene, ali je akcija oko poziva propala uslijed prestanka s radom Saveza komunista Jugoslavije.

⁵⁰ Original ovog pisma nalazi se kod Jelene Glan, koja upozorava autora da o njemu njena majka ništa nezna, jer izbjegava da nešto sazna.

zanat. Kao mladi bravarski radnik na željeznici Aleksandar se povezoao sa sindikatima i socijaldemokratskim pokretom Bosne i Hercegovine, a kada je godine 1919. organizirana KPJ, postao je njezinim članom. Uskoro je bio uhapšen zbog širenja komunističke propagande. Početkom dvadesetih godina po zadatku partijskog rukovodstva radio je na vezi i prebacivanju partijskih rukovodilaca preko granice u Austriju. Godine 1922. bio je delegat KPJ na kongresu Kominterne i Profiterne pod pseudonimom Saška. Nakon povratka iz Moskve bio je uhapšen u Ljubljani. Po izdržanoj kazni zatvora, CK KPJ šalje ga u Beč gdje radi u Balkanskoj federaciji na zadacima koje mu je osobno davao Georgij Dimitrov. Godine 1926. na kongresu KPJ izabran je za člana CK KPJ. Uskoro mora napustiti Beč i prelazi u Berlin, a godine 1928. CK KPJ šalje ga u Moskvu na studij u Međunarodnu lenjinsku školu. Budući da je sa upisom zakasnio, zatražio je, s obzirom na svoju skromnost, da ga zaposle te ga Baumanski rajonski komitet šalje u Avijatički zavod br. 4 kao specijalistu u alatničarskom odjeljenju. Poslije ubistva S. M. Kirova u Lenjingradu godine 1934. započele su osobne nezgode i Koblera. Navodno zbog kašnjenja na posao 15 minuta, otpušten je. Tek nakon dosta duge stanke dobio je zaposlenje u tvornici obrade strojeva ali ne kao visokokvalificirani radnik. Zbog sumnji u oca, njegov sin Oto koji je želio studirati u Avionskom institutu bio je odbijen kao »nepovjerljiv«. Godine 1941. sin je ipak završio strojarski fakultet,⁵¹ a otac je bio uhapšen. O hapšenju svojega oca Oto Kobler priča:

»...5. srpnja godine 1941. u samu zoru oko 4 sata na naša su vrata oštro zalupali. Prva se probudila i skočila iz kreveta Nevskaja,⁵² budući da je ona spavala najbliže vratima. Otvorila je vrata. U tom smo se trenutku probudili i mi. Ja sam s ocem spavao u desnom uglu kvadratne sobe, na otomanu. U sobu je prvi ušao pazikuća u bijeloj kecelji, a za njim dvojica službenika NKVD-a (možda je bio još netko, ne pamtim) u civilu. U rukama su imali nalog za hapšenje oca i dopuštenje za premetačinu sobe. I sada, poslije tolikog vremena teško mi je podsjećati se na svu strepnju i užas koji smo tada proživjeli. Svi smo bili tog treća kao u šoku. Otac se brzo digao i oblačio pod budnim okom službenika NKVD-a. Vidio sam da je otac bio prestravljen, kao udaren i nikako nije mogao shvatiti što se od njega traži. Jer, sve se to dogodilo tako naglo, neočekivano, pa je razumljivo da smo bili ošamućeni. Naivno smo nešto kasnije pomislili da se radi o nekoj zabuni. Tako se sve to zbililo iznenada, na prepad i ludo da se niti sada ne sjećam jesam li se oprostio od oca. Oca je jedan od te dvojice odmah odveo, dok je drugi ostao da izvrši ili završi premetačinu. Oduzeli su nam lovačku pušku, lovački nož, zlatnik od pet rubalja. O tome su sastavili zapisnik. Onaj koji je izvršio premetačinu ostavio nam je broj telefona kako bismo se mogli obavijestiti o ocu.

Tako je počelo mračno razdoblje života mojega oca ali i mene i Nevske. Kasnije smo saznali da je otac bio nekoliko mjeseci u zatvoru u Ljubjanki. Tako su vršena prva ispitivanja i pokušaji da ga slome, da potpiše zapisnik koji je već ranije bio sastavljen. Zatim je, po njegovu pričanju, bio prebačen u Saratov gdje je bilo održano suđenje. Sudio ga je vojni tribunal (tri vojna

⁵¹ Aleksandar Kobler, Sjećanja. Rukopis napisan na prijedlog autora. Korišćena su također: Oto Kobler, Sjećanja na mog oca Aleksandra Eduardoviča Koblera. Rukopis. (Kolekcija autora).

⁵² Nadežda Aleksandrova Nevska bila je nevjenčana supruga A. Koblera.

lica). Taj ceremonijal bio je nakon svega još zamorniji: sedamnaest sati čekanja pred sudom. Zatim su ga pozvali i izrekli osudu: za antisovjetske razgovore — strijeljanje. Međutim, ta je osuda odmah i zamijenjena deseto-godišnjim zatvorom u radnoj koloniji [...]

U svojim je sjećanjima sam Kobler kasnije pisao: »U optužbi je bilo rečeno 'za antisovjetske razgovore' i ništa više. Kad, gdje, s kim i kakve razgovore sam vodio, nigdje ništa nije dokazano. A budući da nikad nisam ni s kime vodio nikakve antisovjetske razgovore, postavio sam isljedniku pitanje: 'Recite, molim vas, s kime sam vodio antisovjetske razgovore?' Isljednik je odgovorio: 'To ti nama reci, mi još ne znamo' i počela su mučenja, pljuske, udarci do nesvjestice. Tako se vodila istraga u toku šest mjeseci. Za to vrijeme promijenilo se šest isljednika i svaki je na svoj način vodio istragu. Jedni su tukli, a drugi mučili glađu. U toku gotovo dva mjeseca dobivao sam dnevno samo 400 grama crnog kruha. Treći su mi prijetili revolverom, dovodili pred zid, prijetili da će me ubiti. Ispitivanje se u takvim slučajevima završavalo nesvjesticom. Na kraju, posljednji isljednik dao mi je na potpis već ranije sastavljeni zapisnik u kojem ja priznajem sve optužbe: da sam u susjednom stanu i u odjelu tvornice gdje sam radio vodio navodno razgovore i kakve sam razgovore vodio. I ovog je puta isljednik tražio, prijetio, da ću crknuti ako ne potpišem. Pod tim i takvim isljednikovim prijetnjama ja sam potpisao zapisnik.⁵³

Nakon osude Kobler je robijao u Saratovskoj oblasti dalekoj stepi Kazahstana (Džezgazgan) u radnoj kazneničkoj koloniji. Nakon desetgodišnjeg tamnovanja odveden je u Krasnojarski kraj seoce Bugačani na rijeci Angari, gdje je radio kao bravar u Lespromhozeu. Godine 1956. dok je bio u selu Bogučarima, pisao je žalbu javnom tužiocu. Na tu žalbu dobio je odgovor: »Javljam vam da je vaša žalba povoljna riješena. Na protest javnog tužioca SSSR-a rješenjem Vojnog tribunala Privolžskog vojnog okruga od 31. siječnja godine 1956. vaš predmet je obustavljen zbog odsustva dokaza o prijestupu. [...]

Tako je završila petnaestogodišnja epopeja tamnovanja mojega oca...⁵⁴

Poslije rehabilitacije Kobler je primljen u KPSS. Umro je 3. listopada 1974. u 89. godini života. Sin Oto je godine 1941. otišao kao dobrovoljac na frontu gdje je bio ranjavan nekoliko puta. Demobiliziran je iz armije u bolnici u gradu Deva u Rumunjskoj u listopadu godine 1945. Danas živi u Moskvi kao strojarski inženjer u penziji.

Aleksandra Nevska bila je uhapšena zajedno sa kćerkom Zorom i nalazila se u logoru od 1941—1947. godine. Rehabilitirana je 1956. godine.

IV.

»Zahvalnost« našim »amerikancima«

Kao što je već poznato između dva rata odselila se u Sovjetski Savez veća grupa naših iseljenika u Americi i Kanadi da pomogne u izgradnji socijalizma. Naši ljudi, najviše Hrvati, dolazili su s entuzijazmom i s ljubavi u SSSR, prvu zemlju koja je u mukama gradila socijalizam, kako su ga oni shvaćali. Te su iseljenike u SSSR-u nazivali »amerikanci«. Kada je Staljin

⁵³ Aleksandar Kobler, Sjećanja. Rukopis. (Kolekcija autora).

⁵⁴ Pismo Otokara Koblera Ivanu Očaku od 18. XI 1988. (Kolekcija autora).

tridesetih godina započeo svoj »lov na vještice«, kada su traženi »sumnjivi«, »špijuni« među prvima su bili »amerikanci«. O nekim »amerikancima« koji su stradali u SSSR-u u staljinskim čistkama kao što su Božo Kuštera, Laza Arsenijević, Josip Žižić, Tomo i Šime Hromina već je bilo riječi.⁵⁵ Ovdje iznosimo neke rezultate istraživanja.

U arhivu je pronađena Izjava Marije Mikelenić, žene iseljenika, koja se uspjela vratiti iz SSSR-a 1956. godine, ali bez svoga muža o kome je dala slijedeće podatke:

Kristofer Mikelenić rođen je na Ugljanu u Dalmaciji. Kao mladić 1923. godine odlazi »trbuhom za kruhom« u SAD kao kvalificirani soboslikar i ličioc. Tamo se aktivirao u radničkom pokretu među iseljenicima, pa je 1927. godine otputovao u SSSR. Sovjetske vlasti su im dale na raspolaganje zemlju u Hersonu na Ukrajini.

Još dok se pripremao za odlazak u SSSR poslao je ženi i sinu 300 dolara. Sreli su se u Odesi. On je radio u Nikolajevu. Godine 1929. Mikelenić je postao direktor Internacionalnog kluba u Nikolajevu. Prevarom su mu dali sovjetsko državljanstvo tako da više nisu mogli izići iz SSSR-a. Zaposlio se radi bolje plaće kao prevodilac engleskog jezika. Prevodio je po sovhozima na Volgi gdje su radili američki instruktori. Za svoj rad primao je pohvale od Kominterne, a godine 1936. isključen je iz SKP(b). Otišao je u Moskvu da se žali. Poslali su ga u Odesu gdje su ga varali da nemaju dokumenata da je član SKP(b). Bio je smijenjen s dužnosti direktora kluba. Poslan je u tvornicu da radi kao ličilac (poslovođa) i radio je od polovine godine 1936. do prosinca 1937. U noći 19. prosinca godine 1937. je uhapšen. Supruga je ostala sama s dvoje djece. Žalila se, htjeli su je baciti iz stana. O tome kaže: »U svom očaju nosila sam nadležnim organima i pisma moje braće iz SAD, koja su i sama bila zagrijana za SSSR i stalno su se raspitivali kako živimo. Govorila sam vlastima da će se ti stražni postupci saznati u Americi i razočarati ljude, ali oni su mi se smijali i govorili da ih se to ne tiče [...]« Namjestila se je kao čistačica u kavani. Donosila je mužu veš. Poslije su ga odveli iz Nikolajeva u logor u Gorkovsku oblast. Godine 1939. transportiran je u Magdansku oblast. Pisao je neka se žali. Godine 1946. dobila je obavijest da je 26. II. 1941. umro u logoru.

Sin je za kaznu bio upućen na sjever kao mašinista. Tamo je bio 8 godina. »Kad sam 1947. g. pisala za odlazak u Jugoslaviju sinu su dali državljanstvo SSSR-a da bi spriječili odlazak u Jugoslaviju. Godine 1956. počela sam raditi na odlasku u Jugoslaviju. Lokalne vlasti su činile smetnje. Kćerku su izbacili iz Kijevskog univerziteta. Napokon 17. studenog 1956. stigli smo u Jugoslaviju.«⁵⁶

Jedan od mnogih naših »amerikanaca« bio je i Antun Majnarić, rođen u Delnicama 17. I. 1904., radnik, otišao u Kanadu »trbuhom za kruhom« u ožujku 1930. O odlasku u SSSR i njegovom radu svjedoči njegova supruga Marija. Prema njenom svjedočenju bio je uhapšen u SSSR-u i nikad se nije vratio iz Sibira.⁵⁷

⁵⁵ I. Očak, Jugoslavenski emigranti iz Amerike u Sovjetskom Savezu (između dva rata). »Spektar«, Zagreb, 1985, 197—202.

⁵⁶ AIHRPH, f. MG 46/II-2.

⁵⁷ AIHRPH, f. MG-39/XX-20, 1—3. Komuna »Sejatelj« je bila kompletno organizirana u Americi u gradu Seatleu.

Tragičan je slučaj braće Božulić, Marijana i Stanislava. Obojica su došli u SSSR iz SAD godine 1926. sa svima drugima želeći da pomognu izgradnju socijalizma. Radili su u Ukrajini u komuni »Sejatelj« koja je bila kompletno organizirana u Americi u gradu Seatleu.

O Stanislavu, mlađem bratu Božuliću, svjedoči Marija Majnarić: »Stariji brat doživio je neku nesreću i ostao invalid, a mlađi je osamnaest godina proveo u logorima i internaciji. Nakon konačnog puštanja na slobodu mlađi brat se vratio u kolhoz 'Sejatelj'. Međutim, navodno zbog pričanja o stradanju u staljinističkim logorima ponovno je bio uhapšen i kažnjen doživotnim progonstvom u Sibir.⁵⁸

O Arsenu Lazareviću, koji se vratio nakon mnogogodišnjeg tamnovanja govori u sjećanjima Agata Oreški. Ona je godine 1937. srela Jugosavena Babića koji je došao godine 1924. iz SAD, primio sovjetsko državljanstvo, radio u Moskvi u Komesarijatu za trgovinu. On joj je pričao o tragediji petnaest Ličana, među kojima su bili Petar i Vojo Glumac, Petar Marović, Stilinović i dr. Svi su oni bili članovi SKP(b). Optuženi su da su organizirali ubistvo državnog i partijskog radnika u SSSR-u.⁵⁹

Svi ti i mnogi drugi slučajevi govore o crnoj Staljinovoj zahvalnosti »amerikancima« za pomoć koju su davali u izgradnji Sovjetskog Saveza.

Umjesto zaključka

Centralni komitet KPJ i njezin Politbiro službeno i neslužbeno nije zastajao u osudi »narodnih neprijatelja« uhapšenih u SSSR-u. O tome govore mnogobrojna istupanja u partijskom tisku najistaknutijih članova CK i Politbiroa KPJ protiv vlastitih »trockista«. Osim toga o borbi s »trockizmom« u vlastitim redovima izdavale su se partijske službene okružnice i posebna pisma. Glavni podstrek tomu služila je sovjetska partijska štampa a posebno poznati moskovski procesi tridesetih godina u vrijeme najžešćih staljinističkih »čistki« partijskih kadrova. Navesti ćemo primjer u jeku spomenutih događaja — Okružnicu CK KPJ broj 8 od 3. rujna godine 1936. a u vezi s »procesom protiv trockističko-zinovjevskih fašističkih bandita« u Moskvi. U tom dokumentu između ostalih »trockista« spominju se i napadaju i jugoslavenski »trockisti« Vojo Vujović i dr. Ante Ciliga. U Okružnici se traži: »Nikakve poštede trockističko-zinovjevskom podlacu Voji Vujoviću! Onemogućiti svaki dodir sa radničkim i oslobodilačkim pokretam fašističkom banditu Ciligi! [...]«⁶⁰

Najodlučniji je u osudi članova KPJ »trockista« bio stav i zaključak Plenuma CK KPJ održanog u Slovenskoj Bistrici u travnju godine 1939, koji je objavljen u organu KPJ »Proleter« od 1. svibnja 1939. godine. U zaključku se govori o isključenju većeg broja članova KPJ »... Kao elementi koji su našoj partiji i radničkoj klasi nanijeli golemu štetu u toku niza godina svojim frakcijskim i grupaškim borbama, vezama sa klasnim neprijateljem, varali K[omunističku] I[nternacionalu], svojim destruktivnim radom kočili razvitak partije i na taj način obezglavljali pokret radničke klase Jugoslavije i tako pomagali klasnom neprijatelju [...]« Među isključenim spominju se

⁵⁸ AIHRPH, f. MG-39/XX-20.

⁵⁹ Arhiv CK SKJ, f. MG-2035.

⁶⁰ Arhiv CK SKJ, f. KI-M36/914.

V. Čopić, M. Gorkić, braća Đuka i Štefek Cvijići i drugi najistaknutiji u to vrijeme komunisti. Ovdje treba reći da su mnogi u tom isključenju spomenuti već u to vrijeme bili fizički likvidirani. O njihovom isključenju obavještavalo se članstvo ali se je držalo kao velika tajna o hapšenjima i likvidacijama jugoslavenskih komunista u SSSR-u.

Rukovodstvo KPJ je moralo tako postupati, osuđivati kažnjene komuniste, jer je bila članica Kominterne. Njena borba protiv trockizma bio je izraz njene discipline. Inače nije moglo biti. Svako odstupanja od takve linije smatralo bi se udarac po Kominterni. Ne pokoravanje Kominterni moglo bi dovesti do raspuštanja KPJ, što se smatralo najvišom kaznom.

U zemlji se nije ništa znalo o staljinskom obračunu s jugoslavenskim emigrantima. Ali se je vrlo brzo osjetilo da »tamo nešto nije u redu«. Osjetile su to obitelji emigranata u zemlji. Najprije im je uskraćena materijalna pomoć koju su dobivali preko Crvene pomoći. Onda im je zabranjeno sudjelovanje u revolucionarnom pokretu, a na kraju je prema njima objavljen bojkot, a to je značilo punu izolaciju. Na taj način članovi porodice »narodnih neprijatelja« u zemlji su se našli pod dvostrukim udarom: sa strane Komunističke partije i od policije, koja ih je inače držala pod budnim okom i neprestano uznemiravala.

Neka u tom smislu potvrdi slučaj zagrebačke revolucionarke, člana KPJ i supruge bivšeg političkog sekretara CK KPJ Đuke Cvijića Tatjane Marinić. Ona je sa suprugom bila u emigraciji u Beču i u Moskvi. Uspjelo joj je da se vrati u Zagreb te tako izbjegne hapšenje u SSSR-u. U Zagrebu se pokušala uključiti u revolucionarni rad. Nije više imala nikakve veze sa Đukom. Radila je u revolucionarnom pokretu u zemlji vrlo aktivno sve do trenutka kada je objavljeno 1. svibnja 1939. godine isključene Jugoslavena koji su bili označeni kao trockisti. U objavljenom spisku isključenih našla je ime svojega supruga Đuke i njegova brat Štefeka Cvijića bivšeg organizacionog sekretara Komunističke omladinske internacionale. Tatjana Marinić kaže da je uklonjena iz partijskih redova u vezi s konačnim čišćenjem »neprijateljskih elemenata iz naše Partije. Nije mi to nitko rekao, ali po karakteristikci Cvijića i njemu sličnih, koju sam pročitala u 'Proleteru', sve sam razumjela...«⁶¹ Sličnih slučajeva bilo je mnogo...

Z u s a m m e n f a s s u n g

DAS SCHICKSAL DER FAMILIEN DER JUGOSLAWISCHEN EMIGRANTEN ODER DER »VOLKSFEINDE« IN DER SOWJETUNION

Ivan Očak

Mit der Frage der stalinistischen Opfer unter den jugoslawischen Emigranten in der UdSSR hat sich bislang überwiegend die jugoslawische Geschichtsliteratur beschäftigt. In der vorliegenden Arbeit wird eine neue Frage aufgeworfen, nämlich das Verhalten der Sowjetmacht gegenüber den Familien, den Frauen und Kindern der Emigranten aus Jugoslawien, die

⁶¹ Marinić Josipa Tatjana, Opis života. Rukopis. (Kolekcija autora).

in den zwanziger und dreißiger Jahren verhaften und dann als »Trockisten« und »Spione« erschossen und zu Volksfeinden der UdSSR erklärt wurden. Zahlreiche Dokumente, Memoiren und epistolare Quellen aber auch der eine oder andere noch lebende Nachfahrenin der UdSSR zeugen nämlich von einem brutalen Verfahren der sowjetischen Behörden, in erster Linie des Volkskommessariats für innere Angelegenheiten (NKWD) ihnen gegenüber. In der Regel wurden die Frauen der erschossenen »Volksfeinde« verhaftet und für 8 bis 10 Jahre in Gulags gesteckt, während die Kinder aus der Wohnung geworfen wurden, von den Schulen und Universität relegiert und zu einem kümmerlichen Dasein in Kinderheimen verurteilt wurden. Ein solches Verhältnis den Familien der »Volksfeinde« gegenüber in der Zeit der stalinistischen Säuberungsaktionen zählt zu den schwärzesten Kapiteln in der Geschichte des »humansten« »sozialistischen« Landes.

In der vorliegenden Arbeit sind die Ergebnisse der diesbezüglichen Forschung dargestellt. Der Verfasser trägt Beispiele des Verhältnisses zu den Emigranten vor der Revolution (der Fall des Akademiemitglieds V. I. Pičeta), das Verhältnis der Familien der Teilnehmer an der Oktoberrevolution gegenüber (die Generäle der Roten Armee Danilo Srđić, Vladimir Šprajcer u. a.) das. Ferner die Tragödien der Familien der Parteiemigranten V. Vujović, A. Kobler, J. Čižinski (M. Gorkić), V. Čopić u. a. Schließlich ist auch von dem krassen Undank gegenüber den Familien der jugoslawischen Auswanderer nach Amerika die Rede, die in den zwanziger und dreißiger Jahren in die Sowjetunion gekommen sind, um beim Aufbau des Sozialismus zu helfen. Gerade diese Emigranten, die in der UdSSR den Schimpfnamen »Amerikaner« erhielten, waren unter den ersten, die zusammen mit ihren Familien zu den Opfern der unglückseligen »Säuberungen« Stalins erkoren wurden.

Abschließend bearbeitet der Verfasser noch die Art und Weise, wie die Parteispitze, also das ZK der KPJ im eigenen Land die Familien der in der UdSSR verhafteten oder erschossenen Emigranten behandelte. Die KPJ verstand sich selbst als Mitglied der Kominterne, so daß sie als diszipliniertes Mitglied die Beschlüsse dieser internationalen Arbeiter-- und Komunistenorganisation vollstrecken mußte. Demzufolge mußte sie die »Trockisten« und »Spione« aus ihren Reihe ausschließen, ihren Familien in Jugoslawien die materielle, die sog. »rote Hilfe«, entziehen und einem Boykott unterziehen. Hätte sie das nicht getan, wäre die ganze Organisation (die KPJ) aus den Reihen der Kominterne ausgeschlossen und als trockistisch bezeichnet worden. Auch dafür führt der Verfasser Beispiele an.

UDK 949.713

ISSN 0351-2142

FILOZOFSKI FAKULTET ZAGREB - HUMANISTIČKE I DRUŠTVENE ZNANOSTI

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
ИНСТИТУТ ХОРВАТСКОЙ ИСТОРИИ

RADOVI

VOL. 24

ZAGREB

1991.

FILOZOFSKI FAKULTET ZAGREB - HUMANISTIČKE I DRUŠTVENE ZNANOSTI

Izdavač: ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST

UREDNIČKI ODBOR

Branka BOBAN, Zagreb, Mirjana GROSS, Zagreb, Josip LUČIĆ, Zagreb, Marijan MATICKA, Zagreb, Ivan OČAK, Zagreb, Tomislav RAUKAR, Zagreb, Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Josip LUČIĆ, Zagreb

Adresa uredništva: Filozofski fakultet Zagreb — Humanističke i društvene znanosti, Zagreb, Krčka ul.1

Časopis izlazi jednom godišnje

Izdavanje časopisa sufinancira Ministarstvo znanosti, tehnologije i informatike.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu R Hrvatske br. 6859 1 od 5. X. 1982. časopis »Radovi« oslobođen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Republičkom komitetu za informacije R Hrvatske pod br. UP-547 2 — 84 — 1984.

RADOVI 24

Za izdavača
dr. Nikši Stančić

Tehnički urednik
Franjo Čuješ

SURADNICI U OVOM BROJU

BOBAN mr. BRANKA, Zavod za hrvatsku povijest Zagreb
BUDAK dr. NEVEN, Filozofski fakultet Zagreb
ČORALIĆ LOVORKA, prof. Demonjina 9 Zagreb
GOLDSTEIN dr. IVO, Filozofski fakultet Zagreb
GRGIN BORISLAV, Filozofski fakultet Zagreb
HRABAK dr. BOGUMIL, Filozofski fakultet Novi Sad
JURIŠIĆ mr. IVAN, Zavod za hrvatsku povijest Zagreb
KEMBEROVIĆ HUSNIJA, prof. Sarajevo
KARAMAN dr. IGOR, Zavod za hrvatsku povijest Zagreb
KOLAR DIMITRIJEVIĆ dr. MIRA, Filozofski fakultet Zagreb
KOSTELAC ANA, student Filozofski fakultet Zagreb
KRIŽAK TIMUR, student Filozofski fakultet Zagreb
LABAŠ RENATA, student Filozofski fakultet Zagreb
LEČEK SUZANA, Zavod za hrvatsku povijest Zagreb
MIROŠEVIĆ dr. FRANKO, Školska knjiga, Zagreb
OČAK dr. IVAN, Kroflinova 38 Zagreb
PAVLICEVIĆ dr. DRAGUTIN, Zavod za hrvatsku povijest Zagreb
POLIĆ BOBIĆ dr. MIRJANA, Filozofski fakultet Zagreb
PRLENDER mr. IVICA, Filozofski fakultet Zagreb
STRČIĆ dr. PETAR, Arhiv JAZU Zagreb